

ชุมนุมพระนิพนธ์

[บางเรื่อง]

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลเรือตรี พระยาประชุมพลชัย
(ชั้น-ศรียากษ์)

ณ เมรุวัดแก้วฟ้า ถนนสี่พระยา

วันที่ ๑๐ มกราคม ๒๔๕๘

089.95911

ค495 ขป

๕๕๓' 127

แผ่นที่ ๑๘.

ได้รับจาก อธิบดีกรมตำรวจ ๑๔

เมื่อ 16 / 10 / 2510

ครั้งที่ 135

ตำราทางเทพ, ส้มเตี๋ย, กรมพระยา, 2405-2486.

สมหมายพิพจน์ (นางเรือ)

ทะเบียน < 4314
จก 127

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

พลเรือตรี พระยาประชุมพลชั้น (ชั้น ครีयाภย์)

ชาตะ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๒๑

มรณะ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๓

เลขที่ 104

เลขที่ 089 95911
๓ 495 ๙๙

เลขทะเบียน ๙๖ ๓๔ ๙ 1๙369

SPRINGER

อนึ่ง หนังสือที่ได้นำขึ้นได้ ก็ด้วยความอนุเคราะห์ช่วย
เหลือของคุณัตร์ ศรียานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสขอบพระคุณ คุณัตร์ ศรียานนท์ ไว้ ณ
ที่นี้ด้วย

๒ ๖
๒๖ ศรียาภย

ประวัติย่อ

ของ

พลเรือตรี พระยาประชุมพลชนัธ (ชั้น ศรียาภย)

พระยาประชุมพลชนัธ เกิดเมื่อ ปีชวด วันเสาร์ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๔๒๓ ตรงกับวันที่ ๒๕ เดือนมิถุนายน ที่ตำบล พุมเรียง อำเภอเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นบุตรพระยาอภัยดำรงเดช (เจ้าศรียาภย) และคุณหญิงพิน ต้นสกุลทางบิดาเป็นคนเมืองไชยา และเมื่อครั้งอำเภอไชยายังมีฐานะเป็นเมืองยุหนั้น เจ้าคุณบิดาได้เป็นเจ้าเมือง มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิชิตภักดี แต่คนทั่วไปเรียกกันว่า “พระยาไชยา”

เจ้าคุณประชุมพลชนัธ มีพี่ชายร่วมบิดามารดาคนเดียว คือ คุณชั้น ศรียาภย ซึ่งเป็นผู้หมั้นหมั้นชอเลี้ยงโตดังคนหนึ่ง และมีน้องต่างมารดาอีก ๓ คน คือ นายจอน ศรียาภย นางชวดีศรี ศรียาภย และ นายเชตต์ ศรียาภย

คุณหญิงพิน มารดา ถึงแก่กรรมเมื่อบุตรทั้งดียวยังน้อย ฉะนั้นทั้งคุณชั้นและเจ้าคุณประชุมพลชนัธ จึงโตขึ้นมาโดยเจ้าคุณพ่อเป็นผู้เลี้ยงดูอบรมเอง ตามที่คนชั้น เด่าว่า เจ้าคุณอภัยดำรงเดชท่านอธิบายตัวท่านเองว่าเป็นไก่ตัวผู้เลี้ยงลูก เพราะเชื่อในความรักและความสงสารที่เป็นลูกกำพร้าแม่มันเอง ทั้งคุณชั้นและเจ้าคุณประชุมฯ จึงถือโอกาสที่จะทำอะไรตามชอบใจ โดยไม่ต้องกลัวท่านบิดาจะลงโทษ ถ้าเป็นเด็กที่มันดื้อยไม่ฟังก็อาจจะเคยเลี้ยงคนไปได้ ผู้ทรงคุณ

(๖)

เคยกับต้องทำนั่นในตอนหลัง เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วก็คงจะยังพอเห็นเงา
ของความแข็งแกร่งว่าไม่เกรงกลัวใคร ซึ่งน่าจะเป็นนิสัยยึดติดตัวต้อง
คนมาแต่เด็ก

การศึกษาของเจ้าคุณประทุมพดชนชน ในชั้นต้นเรียนที่เมือง
ไชยา ต่อมาท่านบิดาพามากรุงเทพฯ และฝากให้เข้าเรียนที่โรงเรียน
ของอเมริกันมิชชันนารี เจ้าคุณประทุมฯ คงจะชอบเรียนภาษา,
และสมาคมกับชาวต่างประเทศ เพราะปรากฏว่าท่านเข้าฝรั่งเศสได้ไม่เคอะ
เขินและพูดอังกฤษคล่องแคล่วผิดกับคนรุ่นเดียวกันดื้อนมาก จนกระทั่ง
ผู้ตรวจหาตายนึกว่าท่านเป็น “หัวนอก”

เจ้าคุณวงศ์ดัยารักษ์ นบถอ และไปมาอยู่ทวง ดมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพเสมอ และดมเด็จพระยาฯ ก็ทรงพระเมตตา
เจ้าคุณวงศ์ฯ เหมือนอย่างเป็นพระญาติสนิท โอรัสและธิดาททองค์เรียก
ท่านว่า “คุณตา” ส่วนบุตรของเจ้าคุณวงศ์ฯ ก็ไปมาอยู่ทวงเช่นเดียว
กัน ฉะนั้นเมื่อเจ้าคุณประทุมฯ มีอายุครบบวช ท่านเจ้าจอมมารดา
ชม เจ้าจอมมารดาของดมเด็จพระยาฯ จึงขอเจ้าคุณประทุมฯ จาก
บิดา เพื่อให้บวชเป็นนาคของท่านในด้านกวดบวรนิเวศวิหาร มีดมเด็จพระ
มหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ และ
ดมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราชของกรุงเทพฯ ทรงเป็นกรรมวาจา

การบวชนาคเจ้าคุณประทุมฯ ผิดกับนาคอื่น ๆ อยู่อย่างหนึ่ง คือ
นาคอื่นโกนผมสั้นธรรมดา ส่วนนาคเจ้าคุณประทุมฯ หรือนายชนน
โกนผมเปีย เหตุใดเจ้าคุณประทุมฯ จึงไว้เปียจนเป็นหนุ่ม ดองถามดู
ได้ความว่าเพื่อกันโรคภัยไข้เจ็บ และเพื่อกันหมายเกณฑ์เป็นทหาร ใน

(ก)

สมัยนั้นคงไม่เห็นมาอย่างใดตกเจ้าเมืองไฉน เพราะเป็นเชื้อสายจน
การบ่อกันขอแรกนั้นเป็นอันว่าต่ำเร่ เพราะท่านมีอายุอยู่มาได้ถึง๗๖ปี
ส่วนข้อหลังไม่ได้ผลเลย เจ้าคุณประชุมฯ เข้ารับราชการเป็นทหารเรือ
ด้วยความสมัครใจเองตั้งแต่อายุ ๒๖ ปี และคงเป็นทหารเรือตลอดมา
จนออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ดังจะเล่าในตอนต่อไป

เมื่อเจ้าคุณประชุมฯ บวชครบพรรษาและถาสุกแล้ว ท่าน
บิดาก็กวายเป็นมารบใช้ และฝึกหัดงานอยู่ท่วง ส้มเต๋จกรรมพระยาตำรางฯ
และอยู่ในอุปการะของท่านเจ้าจอมมารดา เจ้าคุณประชุมฯ ทำตัว
เหมือนเป็นลูกหลานอยู่ในวังนั้น ท่านเจ้าจอมมารดาจึงมีความกรุณา
ปรานีเป็นพิเศษ ช่วยเป็นธุระฝากฝังให้ได้รับราชการในกรมตำรวจ
และอดคำให้จัดการดูข้อหญิงสาว ผู้ที่ท่านเห็นคู่ควรกับเจ้าคุณประชุมฯ
ได้ถึง ๒ ราย แต่ไม่ถูกใจเจ้าคุณประชุมฯ แต่ครั้นจะคัดค้านประการ
ใดก็ไม่กล้า เพราะกลัวท่าน จึงได้แต่หักเคียงเบี่ยงบ่ายไปจนกระทั่ง
ผู้หญิงที่ว่าผู้ชายไม่สนใจ ในที่สุดรายชื่อทั้งหมดของหมั้น ส่วนรายชื่อ
ที่ต้องนรบทของหมั้นเสียเลย แล้วไปแต่งงานกับคนอื่นทั้งคู่ ท่านเจ้า
จอมมารดาจึงบอกเลิกไม่จัดการในเรื่องนี้ให้ต่อไปอีก

เหตุที่เจ้าคุณประชุมฯ หนัดว่าหลังต้องครองหมั้น จะมีอะไรบ้างไม่
ทราบแต่เหตุหนึ่งคงจะเป็นเพราะได้ไปรู้จักกับ คุณย่น บุนนาค บุตรพระ
ยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) และเป็นเหตุอันสมควรแก่เจ้าพระยาบรม
มหาประยูรวงศ์ ทางปู่ และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ทางย่า
ต้องคนนั้น ไปพบกันในงานออกร้าน วัดเบญจมบพิตร ในสมัยรัชกาลที่ ๕
เจ้าคุณประชุมฯ เป็นคนชายบุหรืที่ทราบสมเด็จพระยาตำรางฯ ส่วน

(ง)

คุณยีน เป็นคนขายหมากที่ร้าน ส้มเต๋จพระมีตุจณาเจ้าสุขมาตมารศรี พระ
อัครราชเทวี ซึ่งอยู่ตรงกันข้าม

ผู้หญิงชาววังสมัยโน้น ได้รับการฝึกหัดอบรมไม่แพ้ผู้หญิงที่เรียน
ตำราเรียนศึกษาในสมัยนี้ เป็นผู้นำทั้งในทางแต่งกาย และกิริยา วาจา
ตลอดจนการเข้าคน เปรียบกับชาวนอกวังแล้วล้วนมากล้นกันไม่ได้
เพราะฉะนั้น เจ้านาย และขุนนางจึงนิยมสั่งซิดา และบุตรเข้าไปรับการฝึก
หัดอบรมในวัง นอกจากนั้นยังได้เข้าไปอยู่ในพระราชฐาน ใกล้ชิด
พระเจ้าแผ่นดินและพระมเหสี อันเป็นบ่อเกิดแห่งความเจริญทั้งปวงด้วย
คุณยีน ก็เป็นผู้หญิงชาววังคนหนึ่งเธออยู่ในประเภทนี้ ฉะนั้นจึงเป็นที่
ต้องตาและต้องใจของเจ้าคุณประทุม ฯ เป็นอันมาก

ผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าคุณประทุม ฯ ได้ไปจัดการล่อซื้อ คุณยีนต่อท่าน
บิดาตามประเพณี แต่การวิวาห์หาได้เป็นไปโดยเรียบร้อยไม่ เพราะ
เจ้าคุณ มนตรีสุริยวงศ์ ท่านบอกบิดว่า ได้ถวาย ส้มเต๋จพระมีตุจณาเจ้า ฯ
เป็นสินพิทักษ์ไปแล้ว ให้ไปขอประทานท่านเอง แต่เมื่อกราบทูลแล้ว
สมเด็จพระมีตุจณาเจ้า ฯ ก็ไม่โปรดประทาน เพราะสีกดของทั้งสองฝ่าย
เหลื่อมต่างกันชยซึ่งเบบของทูลผู้ใหญ่ถอกันมากในสมัยนั้น แต่ทั้งสองคน
ก็หาเลิกติดต่อกันไม่ จนกระทั่งวันหนึ่งทูลเจ้าคุณประทุม ฯ และคุณยีน
ต้องถูกกริ้วและลงโทษอย่างหนัก เพราะออกไปพบพดกันนอกประต
พระราชวังโดยมิได้รับพระอนุญาต เป็นการหมิ่นพระเกียรติและจู้จ้าน
เกินไปสำหรับหญิงสาว คุณยีนนั้นสมเด็จพระมีตุจณาเจ้า ฯ โปรดให้
ตีตไ้และกักบริเวณ ล้วนเจ้าคุณประทุม ฯ ส้มเต๋จกรมพระยาตำรา ฯ

(๖)

โปรดให้ออกจากราชการกรมตำรวจ และเจ้าคุณวงศ์ ฯ บิดาเอาไข
ด้ามไว้เหมือนกัน

ภายหลังจากตกโทษไม่นานนัก คุณยี่นก็หนีออกไปจากในวัง
และไปอาศัยอยู่กับเจ้าพระยาสุรศักดิ์ (เจิม ชูโต) เพราะเจ้าคุณมนตรี
สุริยวงศ์คัดจากเป็นลูก จะกลับเข้าบ้านไม่ได้ เจ้าพระยาสุรศักดิ์
เห็นเรื่องจะไปกันใหญ่จึงพาเจ้าคุณประชุม ฯ และคุณยี่นไปเฝ้าสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต กราบทูลขอให้ทรงแต่งตั้งงานปรทาน
เพื่อให้เรียบร้อยกันเสียที เพราะคุณยี่นเป็นพระญาติและสมเด็จพระ
พระชนนทรงชุบเลี้ยงมา

เมื่อแต่งงานแล้วทั้งสองคนก็เคยอพยพพระมารมในวงนั้น เจ้าคุณ
ประชุม ฯ ดำรงงานอยู่เกือบ ๒ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์
วรพินิตจึงโปรดเกล้า ฯ ให้เข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือใน
พ.ศ. ๒๔๔๗ ในตำแหน่งผู้ช่วยยกกระบัตรทัพเรือ มียศเป็นว่าที่นาย
นาวาตรีเลื่อนบรรดาศักดิ์นั้นได้เป็นทูลขุนคลังทูลการ คัดตัวมาจากกรม
ตำรวจ

ประวัติราชการของเจ้าคุณประชุม ฯ ทางกระทรวงทหารเรือนั้น
จะรู้ได้จากตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ยศ เงินเดือน และเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ พระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบดังที่ได้อธิบายไว้ในตอนท้าย
ถ้าจะพูดโดยย่อกว่าเริ่มต้นเป็นขุนใน พ.ศ. ๒๔๔๗ แล้วเป็นพระยาใน
พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นเจ้ากรมพัสดุทหารเรือใน พ.ศ. ๒๔๕๘ และเป็น
นายพลเรือตรีใน พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานอิสริยาภรณ์ทุติย
จุลจอมเกล้าเป็นสูงสุด

(๑)

เจ้าคุณประทุม ฯ เป็นคนมีความพากเพียรพยายามอย่างน่าชมเชย
ทั้งในทางราชการและส่วนตัว ดังจะเห็นได้จากการที่ได้รับความกรุณา
และไว้วางใจจากผู้บังคับบัญชาและผู้ใหญ่ที่เคยใช้งานมา

เมื่อถูกดลใจพระมิตฺตเจ้าน้ำเต้า ฯ ให้นำตัวออกจากงานและ
ถูกดลใจให้ เจ้าคุณประทุม ฯ ก็มีใฝ่เยื่อท้อถอย พยายามหาโอกาส
ที่จะเข้าไปรับใช้ให้ได้รับพระกรุณาให้จงได้ แต่สมเด็จพระมิตฺตเจ้าน้ำเต้า ฯ
ไม่ประทานโอกาส จนกระทั่งคราวหนึ่งในขณะที่สมเด็จพระมิตฺตเจ้าน้ำเต้า ฯ
ตามเสด็จพระราชดำเนินทางเรือไปประทับอยู่ที่จังหวัดเพชรบุรี เมื่อ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ฯ พระนัดดาเกิดประชวร
บิดาการก่อนข้างมาก ต้องเรียกหมอฝรั่งไปจากกรุงเทพ ฯ เพื่อถวาย
การตรวจรักษา เจ้าคุณประทุม ฯ เป็นผู้พาหมอไปและทำหน้าที่ตาม
ถวาย ทุกครั้งที่เข้าไปเฝ้า เจ้าคุณประทุม ฯ เป็นต้องช่วยทำโน่นทำนี่
เต็มมือ จนในที่สุดถึงเทหมอบยังคดหนักแล้วหาหมอตั้งต่าง สมเด็จพระ
มิตฺตเจ้าน้ำเต้า ฯ ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นก็เลยพระทัยอ่อนและตรัสด้วย
จึงเป็นอันว่าเจ้าคุณประทุม ฯ ได้รับประทานอภัยโทษแต่บัดนั้นมา

ต่อนั้นไปเจ้าคุณประทุม ฯ ก็ได้เข้าเฝ้าและรับใช้สมเด็จพระ
มิตฺตเจ้าน้ำเต้า ฯ เนื่อง ๆ ได้รับพระกรุณาและไว้วางพระทัยให้ช่วย
ดูแลผลประโยชน์ส่วนหนึ่งจนตลอดพระชนม์ชีพ และได้ประทานทุน
การศึกษาสำหรับนายชน ศรียาภัย บุตรคนโตด้วย

เจ้าคุณประทุม ฯ มีบุตรชายหญิงรวมทั้งหมด ๘ คน ดังรายนาม
ต่อไปนี้

(๗)

(๑) นางเจดิม คุรุพันธ์ (ถึงแก่กรรม)	} นางดะมัย	
(๒) คุณหญิง อรรถกรมมณุตติ (เจดาศรีภักย์)		} เป็นมารดา
(๓) เด็กหญิง สดับ ศรีภักย์ (ถึงแก่กรรม)	} คุณหญิงยนิ	
(๔) นายขุน ศรีภักย์		} ประชุมพลชนธิ
(๕) นางสาววิยะดา ศรีภักย์	} เป็นมารดา	
(๖) นางสาวเชอชน ศรีภักย์		} นางทองหล่อ
(๗) นายขอม ศรีภักย์	} เป็นมารดา	
(๘) เด็กหญิง แช ศรีภักย์ (ถึงแก่กรรม)		

เจ้าคุณประชุม ฯ ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ รวมเวดารับราชการทางกรมตำรวจ ๒ ปี และทางกระทรวงทหารเรือ ๒๗ ปี

เมื่อออกจากราชการแล้ว เจ้าคุณประชุมก็พักผ่อนหย่อนใจไปตามประสาคนทรุดักว่าตนได้ทำหน้าที่ของพลเมืองดีเสร็จไปแล้ว คือได้รับใช้บ้านเมือง และดำรงตนดำรงวงศ์สกุลต่อมาได้ในฐานะที่เป็นลูกดีและได้ให้อุปการะและการศึกษาแก่บุตรหญิงชายเท่าที่จะให้ได้ตามหน้าที่ของพ่อ

เจ้าคุณประชุม ฯ เริ่มเจ็บเป็นโรคความดันโลหิตสูงและหัวใจไม่ปกติมาแต่ พ.ศ. ๒๔๙๖ อาการดีขึ้นบ้าง และทรุดลงไปบ้าง เรื่อยมาในตอนสุดท้ายกะเพาะอาหารเกิดเป็นพิษ พ้นความสามารถของแพทย์จะรักษาได้ และถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ เวลา ๒๒.๕๐ น. มีอายุได้ ๗๖ ปี ๔ เดือน กับ ๒๑ วัน

วังวรดิศ

๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๗

(๗)

ความเห็นชอบที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
แก่งดเรือครพระยาประชุมพลชั้นชั้นระบวรราชการ

ตำแหน่ง

๑ พ.ศ. - ๒ พ.ศ. ๒๔๔๗	แทนผู้ช่วยยกกระบัตรทัพเรือ
๓ พ.ศ. ๒๔๔๗-๓๓ มี.ศ. ๒๔๕๓	ผู้ช่วยยกกระบัตรทัพเรือ
๑ มี.ย. ๒๔๕๔-๓๓ มี.ศ. ๒๔๕๕	ปลัดกรมทหารเรือฝ่ายบก
๑ มี.ย. ๒๔๕๖-๑๖ พ.ศ. ๒๔๕๘	ปลัดกรมชุมพลทหารเรือ
๑๗ พ.ศ. ๒๔๕๘-๑๘ พ.ย. ๒๔๕๘	หัวหน้ากองพัสดุทหารเรือ
๒๐ พ.ย. ๒๔๕๘-๓๓ มี.ศ. ๒๔๗๔	เจ้ากรมพัสดุทหารเรือ

บรรดาศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๔๔-๑๘ พ.พ. ๒๔๔๘	ขุนด้ภักดีการ
๑๘ พ.พ. ๒๔๔๘-๒๓ มี.ศ. ๒๔๕๗	พระรัตนจักร
๒๔ มี.ศ. ๒๔๕๗	พระยาประชุมพลชั้น

ยศ

๓ พ.ศ. ๒๔๔๗-๒ พ.ศ. ๒๔๔๘	วาทยานาวาตรี
๓ พ.ศ. ๒๔๔๘-๖ พ.ศ. ๒๔๕๕	ยานนาวาโท
๗ พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๖ มี.ศ. ๒๔๖๗	ยานนาวาเอก
๒๗ มี.ศ. ๒๔๖๗	นายพลเรือตรี

เงินเดือน

๑ มี.ย. ๒๔๔๗-๓๓ พ.ศ. ๒๔๔๘	๒๐๐ บาท
๑ มี.ย. ๒๔๔๘-๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๐	๒๒๐ ,,

(ณ)

๑	ม.ป. ๒๔๕๐-๓๐	ม.ป. ๒๔๕๓	๒๖๐	บาท
๑	ป.ก. ๒๔๕๓-๓๑	ม.ก. ๒๔๕๔	๓๐๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๕๕-๓๑	ม.ก. ๒๔๕๕	๓๒๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๕๖-๓๑	ม.ก. ๒๔๕๗	๕๐๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๕๘-๓๑	ม.ก. ๒๔๕๙	๕๕๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๖๐-๓๑	ม.ก. ๒๔๖๒	๖๐๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๖๓-๓๑	ม.ก. ๒๔๖๔	๗๐๐	๖๖
๑	เม.ป. ๒๔๖๕-๓๑	ม.ก. ๒๔๗๔	๘๐๐	๖๖

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๕๐	เหรียญรัชมังกด
๘ พ.ย. ๒๔๕๓	เหรียญรัชมังกดา
๑๓ ม.ก. ๒๔๕๒	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก (ทิพยาภรณ์)
๓๐ พ.ย. ๒๔๕๔	จตุรตาภรณ์มงกุฎสยาม (ภักตราภรณ์)
๒ พ.ก. ๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๖
๑ ม.ก. ๒๔๕๖	จตุรตาภรณ์ช้างเผือก (ภุชนาภรณ์)
๓๐ พ.ย. ๒๔๕๘	ตริตาภรณ์มงกุฎสยาม (บันฑิตนาภรณ์)
๓๑ พ.ก. ๒๔๖๐	ตริตาภรณ์ช้างเผือก (นิภาภรณ์)
๒๘ ม.ก. ๒๔๖๒	เหรียญจักรมาตา
๑๑ พ.ย. ๒๔๖๔	ตะติยจุตจอมเกด้าวพิเศษ
๒๕ พ.พ. ๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๗
๖ พ.ย. ๒๔๖๘	ทวิตยาภรณ์มงกุฎสยาม
๘ พ.ย. ๒๔๗๓	ทุติยจุตจอมเกด้าว

ตำนานการเลิกราบ่อนเบี้ยและหวย

๑. อธิบายกำเนิดการเล่นถั่วไปและหวย

การเล่นถั่วไป และ หวย เป็นของจีนคิดเล่นขึ้นในเมืองจีนก่อน แล้วพวกจีนที่ไปอยู่ต่างตำบลไปเล่น จึงได้แพร่หลายต่อไปในประเทศอื่น ๆ ข้าพเจ้าได้ถามพระเจ้าน้องยาเธอ (ลี้เจียง คณิกาภาส) คำสั่งตราจารย์ภาษาจีนในราชบัณฑิตยสถาน ให้ช่วยค้นหาเรื่องเหตุเดิมที่จะมีการเล่นขึ้นในเมืองจีน ได้ความในหนังสือ ยี่ จิบ ลี่ ซอ อว หง จอ เป็นเรื่องพงศาวดารจีน ตอนราชวงศ์ตงฮั่น ว่าเมื่อกครั้งราชวงศ์ตงฮั่นเป็นใหญ่ในเมืองจีน แผ่นดินพระเจ้าฮั่นฮ่งตี้ อันเป็นรัชกาลที่ ๗ เสด็จราชย์แต่ พ.ศ. ๖๖๘ จน พ.ศ. ๖๘๘ นั้น ขุนนางจีนคนหนึ่งชื่อเตยงกิดคิดการเล่นพนันขึ้นอย่าง ๑ เดิมเรียกว่า อจ แปลว่ากระเปาะคิด วิธเล่นใช้หมาก ๔ เป็นเกณฑ์ คือ เอากระเปาะหลาย ๆ ลูกกระเปาะมากองเข้า แล้วเอาภาชนะอันหนึ่งครอบกองกระเปาะนั้นไว้ ให้คนทั้งหลายที่เล่นด้วยกันทายว่าจะได้เลข ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ หรือครบ ๔ เมื่อทายกันแล้วจึงเปิดภาชนะที่ครอบออกแล้วนับกระเปาะว่าได้กี่ตัว & กระเปาะ ๆ ใดไปจนหมดกระเปาะในกองนั้นเหลือเป็นเลข ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ หรือ ๔ ตรงกับที่ผู้ใดทายผู้นั้นก็เป็นลูก ใครวางเงินแทงเท่าใด ถ้าถูกเจ้ามือก็ต้องใช้ให้ ใครแทงไม่ถูกเจ้ามือก็รับเงินที่แทงเสีย

ต่อมาถึงสมัยดาบยกเฉยว เวลานั้นเมืองจีนแตกกันเป็นภาคเหนือกับภาคใต้ ต่างรัฐบาลกัน ในระหว่าง พ.ศ. ๘๖๓ จนถึง พ.ศ. ๑๑๓๒

ในสมัยนั้นการเล่นที่เรียกกันว่า อัจ (ทำนองจะเป็นเพราะเขาตั้งอันใด
กองแทนกระเปาะให้ดังเกตุง่ายซน) จึงเรียกแปลงชื่อว่า “ทวหิ”
แปลว่า เล่นแรง

ต่อมาเมื่อสมัยราชวงศ์กรุงเป็นใหญ่ ในระหว่าง พ.ศ. ๑๓๖๑ จน
พ.ศ. ๑๔๕๐ มีผู้แปลงชื่อการเล่น “ทวหิ” มาเรียกว่า “ทวจ” แปลว่า
แรงกระเปาะ (เพราะกลับเล่นด้วยกระเปาะ) แต่ทุกวันนี้เรียกกันเป็น
หลายอย่าง เรียกกันว่า “กิมจิทว” แปลว่าแรงกระเปาะทอง (เพราะ
ว่ากระเปาะที่เล่นนั้นขดปลงเหมือนกับทอง) กิม เรียกว่า “ทว” แปลว่า
แรงเท่านั้น (เพราะใช้แรงด้วยเบยหรือตั้งอันอันมิใช่กระเปาะ) กิม
เรื่องมุตเหตุของการเล่นทว ที่เรามาเรียกกันว่า “ถว” มมาจาก
ที่ไทยเราเรียก “ถว” เห็นจะเป็นแต่เพี้ยนมาจากคำ “ทว” ภาษาจีน
หาใช่เพราะเขาถวมากำแทนกระเปาะไม่

เรื่องเหตุเดิมที่จะเกิดการเล่นโป ซึ่งจีนเรียกว่า “ป้อ” นั้นยัง
ค้นไม่พบ อธิบายได้ความแต่ว่าเป็นของคตชนทอผ้าเออเจียวอาน ใน
มณฑลชกเกยนั้น และว่ามชนในสมัยตอนปลายราชวงศ์ใต้เหมง หรือ
เมื่อต้นราชวงศ์ใต้เซงเป็นใหญ่ในเมืองจีน ประมาณราว พ.ศ. ๒๓๐๐
เพราะฉะนั้น โปเป็นของทมิชนหลังถวชานาน โปที่มาเล่นกันในประเทศ
สยามนั้น ๒ อย่าง ไทยเราเรียกว่า “โปกำ” เพราะกำเหมือนถว ผิด
กันแต่วิธีแทง อย่าง ๑ เรียกว่า “โปปั่น” ใช้ครอบทองเห็ดต้องมัตน
รูปเหมือนลูกบาตรอยู่ข้างใน ปั่นครอบโปจนได้เห็ดยมแล้วเปิดฝา ชัก
ชาวทมิชนอยู่ตรงแต่มไห่ ถวว่าออกแต่มไห่อย่าง ๑ ด้นนั้นฐานว่าทมิ
เรียกป้อ เห็นจะได้แก่โปปั่นอย่างเดียวน โปกำจะเป็นของคตเขาอวชเถื่อนถว

กับเดินไปประสมกับปรุขจนต่อภายหลัง ได้ความในเรื่องมูลเหตุที่จะ
เกิดการเดินไปแต่เท่านั้น

ส่วนเหตุเดิมที่จะเกิดหอยนั้น ได้ความในหนังสือชื่อว่าหอยเป็น
ของพงศดชนในแผ่นดินพระเจ้าเอกทวาร รัชกาลที่ ๒ ในราชวงศ์ใต้เซง
เสวยราชย์แต่ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ จนถึงปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๔ (ตรงกับ
รัชกาลที่ ๒ ต่อรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) ว่ามีผู้คิดเดินที่อำเภอ
ว่างงาม ในมณฑลเจเกียงก่อน จึงเรียกว่า “ฮ่วยหอย” ลักษณะ
การเดินนั้นทำบายเด็ก ๓๔ บาย เขียนชื่อคนโบราณลงบายและชื่อ ชื่อ
คนโบราณเหล่านั้น คือชื่อว่า “ฮ่วยหอย” “ง่วยไป” เป็นต้น ส่วน
เป็นคนมชอเสียงกรงราชวงศ์ของท้องถิ่น กระบวนเดินนั้น เจ้ามชอเดอก
บายอัน ๓ ได้ลงในกระบอกไม้ขีดปากกระบอกเสียแล้วเอาแขวนไว้กับ
หลังคาโรง ให้คนทนายว่าจะเดินชอคนไหนใน ๓๔ ชอนนั้น ถ้าทนายเจ้ามือ
ก็ใช้ ๓๐ ต่อ ถ้าทนายผิดกริบเอาเดิมพันเสีย เรื่องมูลเหตุที่หอยเกิดขึ้น
ในเมืองจันตบได้ความดังแต่ดงมาน

๒. ตำนานเรื่องตังอากรบ่อนเบยในประเทศสยาม

การเดินถั่วและโปจะเข้ามาถึงประเทศสยามเมื่อใด ไม่มีหลักฐาน
ที่จะทราบได้แน่ (ทราบได้แต่หอยซึ่งจะกล่าวอธิบายต่อไปข้างหน้า)
ถึงกระนั้นกรมเคางเอนพอจะสันนิษฐานได้อยู่มาก ด้วยปรากฏในเรื่อง
มูลเหตุว่าการเดินถั่วเกิดขึ้นในเมืองจันกว่า ๓๗๐๐ ปีมาแล้ว ส่วนโปนั้น
เพิ่งเกิดขึ้นได้ราว ๓๕๐ ปี อาศัยเหตุที่จีนไปมาค้าขายกับประเทศสยาม
ตั้งแต่ครั้งดาบรพ ถ้าประมาณว่าพวกจีนได้พาการเดินถั่วมาถึงประเทศ
นี้ตั้งแต่ครั้งราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัย และประมาณว่าจีนได้

พาไปเข้ามาเล่นเมื่อในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง หรือสมเด็จพระนารายณ์ครองกรุงศรีอยุธยา ก็เห็นจะไม่คลาดเคลื่อนห่างไกล และอาจสันนิษฐานได้ต่อไปว่า เดิมเห็นจะไม่มีการ เพราะคงเล่นกันแต่ในพวกจีน ซึ่งคงบานเรือนอยู่รวมรวมกันเป็นแห่ง ๆ แต่นานมาไทยที่ไปมาค้าขายในบ้านจีนไปเล่นถว้ไปเป็น และชอบเล่นกันมากขึ้น บางทีอาจมีเหตุเกิดวิวาทบาดทะเดาะทำร้ายกันและกันด้วยเรื่องเล่นเบียดด้วย รัฐบาลในสมัยนั้น เห็นว่า จะปล่อยให้เล่นถว้ไปกัน ตามชอบใจ ดังแต่ก่อนไม่ได้จึงได้คิดจัดการควบคุม โดยให้เล่นได้แต่ในบ่อนอันมีจำนวนจำกัด และอนุญาตให้แต่จีนบางคน ซึ่งเห็นว่าเป็นคนซื่อตรงและมีหลักฐานมั่นคงเป็นนายบ่อนผู้รับผิดชอบต่อรัฐบาล ให้นายบ่อนมีอำนาจที่จะ “ตั้ง” (คือชักถว้พนด) จากเดิมพนที่เล่นกันนั้นเป็นผลประโยชน์ และใช้จ่ายในการรักษาบ่อน ครั้นนายบ่อนชนชั้นนั้น เมื่อปรากฏว่านายบ่อนได้กำไรมากก็เป็นธรรมดาที่จะมีผู้ปรารถนาแย่งกันเป็นนายบ่อนมากด้วยกันก็เกิดการร้องขอเป็นนายบ่อน โดยยอมแบ่งกำไรให้เป็นเงินหลวงสำหรับใช้ราชการ จึงเกิดอากรบ่อนเบียดขึ้นด้วยประการฉะนี้ คือว่าตั้งผู้ซึ่งยอมให้เงินแก่รัฐบาลมากกว่าเพื่อนเป็นนายบ่อน แต่เดิมนายบ่อนคนหนึ่ง ก็เห็นจะรับผิดชอบแต่ในหมู่บ้านจีนแห่งหนึ่ง และบางทีจะมีจำกัดด้วยว่าให้เล่นได้แต่จีน (เหมือนเช่นเมื่อแรกตั้งภาษีฝิ่น ยอมให้ผู้ฝิ่นแต่จีนฉะนั้น) ครั้นนานมาผู้ขอผูกอากรมากมายหลายแห่งขึ้นและความปรากฏว่า ห้ามไทยไว้ไม่อยู่จึงเปลี่ยนให้ผู้ผูกอากรบ่อนเบียดเป็นเมือง ๆ และยอมให้ไทยเข้าเล่นเบียดในบ่อนได้ไม่ห้ามปราม

อากรบ่อนเบยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่จะมีชนเมื่อในรัช-
 กาลไหนทราบไม่ได้แน่ ได้ตรวจดูในจดหมายเหตุฝรั่งแต่งครั้งแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์ เช่นหนังสือมองซิเออร์เดอลาดูแบ ราชทูตฝรั่งเค็ด
 แต่งเป็นต้น ก็หาปรากฏว่าอากรบ่อนเบยมี มาพบหลักฐานว่า
 อากรบ่อนเบยมีเมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ด้วยกล่าวไว้ในบาน
 แผนกกฎหมาย พระราชกำหนดเก่าบทที่ ๔๒ ตั้งเมื่อ ณ วันพุธ
 เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๑๘ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๘๘
 ก่อนพระเจ้าบรมโกศสวรรคต ๒ ปี) ความในพระราชกำหนดนั้นว่า
 ขุนทพกับหมื่นรุดอกษร ขึ้นเรื่องราวให้กราบบังคมทูลตั้งบ่อนเบยขึ้น
 ในแขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการ รับ
 จะประมูลเงินหลวงชนเดิมปีละ ๓๗๑ ชั่ง (๒๘,๖๘๐ บาท) ทรงพระ
 ราชดำริว่าหัวเมืองทั้ง ๓ นั้น เป็นที่ใกล้สวนบางช้าง อันเงินอากรสวน
 ขนพระคดังอยู่เป็นอันมาก และได้มีกฎรับสั่งห้ามอยู่แต่ก่อนว่า มิให้
 ตั้งบ่อนเบยในหัวเมืองเหล่านี้ ซึ่งผู้ขอมายนเรื่องราวให้กราบบังคม
 ทูลตงนผลอย่างธรรมเนียม และจะกระทำให้ไพร่ฟ้าอาณาราษฎรทั้ง
 ปวงได้รับความเดือดร้อนขัดสนต่อไป จึงมีพระราชโองการตั้งแก
 ออกญารัตนาธิเบศร์ ผู้ว่าราชการที่สมุทรสาครให้เอาตัวผู้กราบ
 บังคมทูลขอประมูลตั้งพระราชอาญาฯ และต่อไปเมื่อหน้าถามผู้มาร้อง
 ขอประมูลพระราชทรัพย์ด้วยการอย่างใด ให้ (เจ้าพนักงาน) พิเคราะห์
 ดแต่ทชอบทควร แล้วจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล และห้ามมิให้ไป
 เห็นเห็นเจ้านายและข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน (อันมิใช่เจ้าหน้าที่) ให้

ให้กราบทูลให้เป็นอันขาด เนื้อความตามพระราชกำหนดทักดาอมา
พเคราะห์หุดมเคาเงอนทจะต้นนษฐานเรองตำนานอากรบ่อนเบย คือ

ข้อ ๓ ที่ปรากฏในกระแฉพระราชดำริว่า ได้มีกฎหมายให้ไป
ตั้งบ่อนเบยในหัวเมืองที่ใกล้สวนใหญ่ อันเป็นที่ใดเงินอากรหดงอย
บดระมาก ๆ เช่นนี้ ด้อให้เห็นว่าเมื่อรัฐบาลจะตั้งอากรบ่อนเบยชนน
ได้มีความคิดจะยอมให้เต้นเบยแต่ในทบางแห่ง อีกประการหนึ่ง ทว่า
ถ้าให้ไปตั้งบ่อนเบยชนจะกระทำให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์เดือดร้อนขัดสน
ดังนี้ ด้อให้เห็นว่าไม่ปรารถนาจะให้ไทยเต้น

ข้อ ๒ ที่ปรากฏว่าผู้ถวายเรื่องราชขอ “ประมุขเงินชนเดิมบิ
ดระ ๓๗๓ ชั่ง” ดึงน หมายความว่า รวมทั้งจำนวนเงินอากรเดิมอยู่ใน
นั้นด้วย คือว่าจะรับทำทางอากรบ่อนเบย ซึ่งมอยในกรุงศรีอยุธยาแล้ว
และขอขยายเขตตั้งบ่อนด้อออกไปตามหัวเมืองทง ๓ นน จึงยอมเพิ่ม
เงินหลวงชนบดระ ๓๗๓ ชั่ง ในข้อนี้เป็นอันได้ความว่าเงินอากรบ่อนเบย
เวदानน รวมทั้งด้นเห็นจะไม่เกินบดระ ๓๕๐ ชั่ง (๒๘,๐๐๐ บาท)

ข้อ ๓ ในคำขอประมุขมิได้ออกขอเมืองนครชัยศรี เมืองด้าคร
บุรี และเมืองชนบุรี ซามไปขอตั้งทเมืองราชบุรี เมืองดัมทรดงคราม
และเมืองดัมทรปราการดงน ด้อให้เห็นว่า เมืองนครชัยศรี เมืองด้าคร
บุรี และเมืองชนบุรี เห็นจะมบ่อนเบยรวมมอยในอากรแต่ก่อนแล้ว
เพราะเป็นทมจันตงอยมากทง ๓ เมือง โดยนยณด้นนษฐานว่าเมื่อปีชวด
พ.ศ. ๒๒๘๘ ปีทตงพระราชกำหนดอนกดาอมาณน บ่อนเบยเห็นจะมแต่
ทในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาทงหัวเมืองทใกล้เคียงอกทบางเมือง คือ
เมืองนนทบุรี ๓ เมืองชนบุรี ๓ เมืองนครชัยศรี ๑ เมืองด้าครบุรี ๑

บางที่จะมทเมืองฉะเชิงเทราด้วยอีกเมือง ๓ แต่ทเมืองฉะเชิงชยชาญกับ
เมืองฉพบุรณดังด้อยอยู่ และอากรบ่อนเบยทงปวงรวมอยู่ในนายอากร
คนเดียว

ข้อ ๔ ทเงินอากรบ่อนเบยทงต้นไม่ถึงปีละ ๓๐,๐๐๐ บาท ข้อ
๕ ให้เห็นว่าคงจะคงบ่อนแต่ตามหมู่บ้านจน บางที่จะเพ่งเกิดอากรบ่อน
เบยชนเมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศนั้นเองก็เป็นได้ ด้วยเมื่อบทก
พระราชกำหนดซึ่งกล่าวมานั้น พระเจ้าบรมโกศเสวยราชย์มาได้ ๒๔ ปี
ดับบ่อนเบยยังไม่แพร่หลาย และเงินอากรก็ไม่เท่าใดนัก ถ้าอากรบ่อน
เบยโตตงมาถ้งดัดดีดัดบ่ เห็นเงินอากรจะมากกฉาน

เมื่อตวงแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศมาแต่ในระวางเวลา ๘ ปี เมื่อ
ก่อนจะเด็จกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า อากรบ่อนเบยจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร
บ้างห้ามจดหมายเหตุปรากฏไม่ ถึงดมีกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์
ในชนแรกมิใคร่มีเคาเงอนทจะทราบได้ว่า การอากรบ่อนเบยเป็นอย่าง
ไร ถิ่นนี้ฐานว่าจะเป้นมาอย่างคร่งคร่งศรีอยุธยา มีการเพ่งในอากร
บ่อนเบยอย่าง ๑ ซึ่งปรากฏเกิดชนเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เดิมบ้านพวก
จนตงอยตรงที่สร้างพระบรมมหาราชวังทุกฉน ครนเมื่อยายพระนคร
มาสร้างฝั่งตะวันออก จะสร้างพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดให้พวก
จนยายตงไปตงบ้านเรือนอยทตามด้าเพ่ง ตงบ่อนเบยด้าหรับบ้านจน
ทรมแม่น้ำตรงหน้าวัดเกาะ ครนเกิดมถนในหมู่บ้านจน จึงยายบ่อน
เบยไปตงมถนด้าเพ่งเรียกว่า “ก่งดัด” บ่อนก่งดัดนได้เป็นหัวหน้า
บ่อนเบยทงปวงตอมา จนจัดการดับบ่อนเบยตงเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ทว่า
เป็นหัวหน้านั้น คือเป็นพนักงานให้สัญญาอาณัตแก่บ่อนเบยทงปวง

เป็นต้นว่าถึงตรุษสงกรานต์ก่อนเป็นเวลาที่ราษฎรจะเดินถว้ไปกันได้ตาม
ชอบใจ นายบ่อนกงตั้งเป็นผู้หน้าทตมาดอบอกเป็นสัญญาแก่ชาว
พระนครว่า “เดินเบยไต่ตะ” ครนเมื่อสงตรุษสงกรานต์ นายบ่อน
กงตั้งกมหน้าทตมาดอบอกประกาศให้เด็กเดินตะเป็นตัวอย่าง

เมื่อในรัชกาลที่ ๑ คิดทำศึกสงคราม ไม่มีโอกาสที่จะจัดการ
ทำนบำรุงผลประโยชน์แผ่นดินถึงรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเงินรายได้
สำหรับจ่ายใช้ราชการตกต่ำไปมาก จึงเริ่มจัดภาษีอากรเพื่อบำรุงผล
ประโยชน์แผ่นดิน การทจคิดในชั้นนี้ จะจัดอย่างไรบ้างยังไม่ทราบ
แต่มีปรากฏในหนังสือของกรมพิศมตของอังกฤษมาแต่อินเดียในรัชกาลที่ ๒
แต่งไว้ ว่าเงินอากรบ่อนเบยในเวลานั้นไต่ปีละ ๒๖๐,๐๐๐ บาท มาก
กว่าเมื่อครั้งรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งกล่าวมาแต่เกือบ ๑๐ เท่า
(ทั้งมีเหตุเดียวบ้านเมือง และต้องรบพุ่งมาช้านานในระหว่างเวลา ๖๘ ปี
นั้น) จึงเห็นว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ คงจัดการแก้ไขอากรบ่อนเบยด้วย
เป็นสำคัญอย่าง ๑ ประเพณียอมให้ตงบ่อนเบยตามหัวเมืองทั่วไปไม่
จำกัด และทแยกอากรบ่อนเบยตามหัวเมืองออกผูกเป็นเมือง ๆ กติ
และทแยกอากรบ่อนเบยในกรุงเทพ ฯ ออกผูกเป็นแขวง ๆ ไม่รวมใน
อากรคนเคยวกติ เห็นจะจัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ เงินอากรบ่อนเบยเพิ่มพูน
ขึ้นมากถึงเพียงนั้น ถึงรัชกาลที่ ๓ จัดการและตงวชภาษอากรต่าง ๆ
ต่อมาประจวบเวดามานเมืองเจริญชดสมบูรณยิ่งขึ้น เงินอากรบ่อนเบย
ก็มากขึ้นเป็นอันดับจนถึงปีละ ๔๐๐,๐๐๐ บาท ครนถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
ทำหนังสือสัญญาเบ็ดการค้าขายกับฝรั่งต่างประเทศต้องเลิกภาษีผูกขาด
(Monopoly) หดหายอย่าง เงินผลประโยชน์แผ่นดินตกต่ำไปในครั้งแรก

จึงตงภาษภายในชนทดแทนหลายอย่าง และอย่างหนึ่งนตงอากรพนัน
 ฝึ่มเข้าในอากรบ่อนเบย บัญญัตว้า ถ้าใครจะเล่นพนันเอาทรัพย์สินกัน
 ในการเล่นเหล่านค้อ ไฟจีน ๑ ไฟไทย ๑ ไฟแปดเก้า ๑ ไฟข้างงา ๑
 ค้อแต่ม ๑ ฟังเรือ ๑ หมากรอก ๑ สระแก ๑ สระกา ๑ ดวด ๑ วงวดคน ๑
 วงวดระแทะ ๑ วงมาหรือวงวดควาย ๑ แข่งเรือ ๑ ชนไก่ ๑ ชนนก ๑
 กัดปลา ๑ ค้องเลี้ยค่าอนุญาตแก่นายอากรบ่อนเบยในแขวงที่จะเล่นพนัน
 ก่อนจึงจะเล่นได้ เงินอากรการพนันนั้นบวคชนในอากรบ่อนเบย เมื่อใน
 รัชกาลที่ ๕ เงินอากรบ่อนเบยก็มากชน ได้ถึงราวปีละ ๕๐๐,๐๐๐ บาท^(๑)

ลักษณะการอากรบ่อนเบยในชนกรุงรัตนโกสินทร เมื่อก่อนเริ่ม
 เลิกบ่อนเบยในรัชกาลที่ ๕ นั้น ว่าตามโครงการณเป็นดังกล่าวค้อไปน
 ค้อ

๑) เมื่อก่อนต้นปี ใครประสงค์จะรับทำอากรบ่อนเบยในมืหน้า
 ที่ห้วงเมืองไหนหรือที่แขวงไหนในจังหวัดกรุงเทพ ฯ ก็ทำเรื่องราวยื่นค้อ
 กรมพระคดงมหาดมบัต บอกร้านเงินอากรที่จะยอมให้แก่รัฐบาล
 ใครยอมให้เงินมากกว่าเพือนก็ไต่เป็นนายอากร

๒) ผู้ไต่เป็นนายอากรได้รับประทวนตราตั้งเป็นทชุนพัฒนดมบัต
 (หรือชอมดร์อยอย่างอนแต่ชนคณชอดด้วยคาวาพัฒนทงน เป็นเหตุให้
 คณทงหลายเรียกนายอากรบ่อนเบยว่า “ชุนพัฒน” ทุกคณ) แต่เมื่อ
 ออกจากตำแหน่งนายอากรคต้องออกจากทชุนพัฒนด้วย อนเหตุคตง
 นายอากรเป็นหมิ่นเป็นชุนน เพราะตามกฎหมายลักษณะพิจารณา
 ความในโรงศาลแต่ก่อน ผู้ไต่จะแต่งทนายว่าความแทนตัวในโรงศาล

(๑) ตามประมาณของสังฆราชบัลลังก์ มีในหนังสือเชอชอนเบาริง.

๓) นายอากรจะตบ่อนเบี้ยสักกแห่งในเขตท้องที่ของตนก็ได้
แต่ต้องลงทุนของตนเอง ทั้งในการปลงสร้างบ่อนเบี้ย และเสียค่า
ใช้จ่ายในบ่อนนั้น ขอนुकเหมือนจะหนักหนาแทบเหลือกำลังนายอากร
ด้วยได้เป็นตำแหน่งเพียง ๑๒ เดือน แต่ความจริงหาลำบากอย่างใดไม่
เพราะบ่อนเบี้ยย่อมเป็นที่ประชุมชน เจ้าของที่ดินชอบให้ตั้งโรงบ่อนใน
ที่ของตน ยอมลงทุนปลงสร้างโรงบ่อนให้เข้าแม่โดยปราศจาก เพราะ
ยังได้ผลประโยชน์จากค่าเช่าที่ ซึ่งผู้นมมาตวงรานขายของกินและของ
อื่น ๆ ในบริเวณโรงบ่อนอีก ใครได้เป็นนายอากรบ่อนเบี้ยในท้องที่ไหน
ก็วางใจได้วางใจได้ตั้งบ่อนที่ในท้องที่นั้นเสมอ และได้พวกพนักงานที่
รับจ้างทำการในบ่อนด้วยเสมอไป ยิ่งอากรบ่อนเบี้ยตามหัวเมืองซึ่ง
นายอากรรับผูกรวมไปเป็นเมือง ๆ นั้น นายอากรไปขายช่วงสิทธิ์แยก
เป็นตำบล ๆ ด้วยมีคนคอยรับชื้ออยู่ในท้องที่แทบทุกแห่ง

๔) การพนันที่อนุญาตให้เล่นในบ่อนเบย์นั้นหมี่ ๓ อย่าง ได้ยินว่า แต่เดิมยอมให้เล่นถั่วอย่าง ๑ กำดัด^(๑) อย่าง ๓ และไพ่กา (คือข้อแค้น)

(๑) เล่นด้วยกระบวรนับจำนวนแบบคล้ายกับถั่ว สันนิษฐานว่าจะเล่นถั่วอย่างโบราณ
ไทยจำเอนมาเล่นกันแต่เมื่อก่อนตั้งอากรบ่อนเบบ

อย่าง ๓ ค่อมายอมให้เปลี่ยนกำหนดกับไฟงา ให้เดินไปขึ้นกับไปกำหนด
การเดินที่ไปบนเบยชนหลังจึงมีไปขึ้นซึ่งจนชอบเดินอย่าง ๓ ถวซึ่ง
ไทยชอบเดินอย่าง ๓ ไปกำหนดสำหรับคนมีทนน้อยเดินอย่าง ๓ รวมเป็น
๓ อย่างตามเดิม วิธีให้ไทยและเงินเงินเบยชนผดกน เรียกในทอง
ตราคงนายอากรว่า “ บ่อนเบยไทย ” อย่าง ๓ “ บ่อนเบยจีน ” อย่าง ๓
วิธีให้ไทยเดินนั้น นายอากร (คือนายบ่อน) เป็นเจ้ามือ คนเดินเป็น
คนแทง แต่วิธีจะให้เงินเดินนั้น (เข้าใจว่าเหมือนอย่างที่ได้เดินใน
เมืองจีน) คนเดินทนมทนมมากผดกนเป็นเจ้ามือ แต่ต่อมาในชนหลัง
เดินอย่างนายอากรเป็นเจ้ามืออย่างเดียว

๕) รัฐบาลยอมให้นายอากรมีอำนาจบางอย่าง คือจับผู้ประ-
พฤติเกะกะในบริเวณโรงบ่อนกักขังไว้ได้เมื่อก่อนส่งตัวต่อเจ้าพนักงาน
อย่าง ๓ ตรวจจับผู้ถูกลอบเดินเบยและการพนันในเขตอากรของตน
เอาตัวกักขังไว้ได้เมื่อก่อนส่งตัวต่อเจ้าพนักงานอย่าง ๓ พ้องเรียกเอา
ดินใหม่จากผู้ดวงตะเมิดอากรบ่อนเบยในเขตของตนอย่าง ๓ เรื่องตำนาน
อากรบ่อนเบยทตงชน และแก้ไขขยายการโดยลำดับมาค่อนก่อนรัชกาล
ที่ ๕ ล้อบถ้วนทราบความดังแต่ดงมา

๓. ตำนานเรื่องตงอากรหวยในประเทศสยาม

วิธีเดินหวยเกิดชนในเมืองจีนดังกล่าวมาแล้วข้างตน เกิดชนแต่
ไม่ช้าก็เข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อรัชกาลที่ ๓ เรื่องมูลเหตุที่จะเกิดการเดิน
หวยในประเทศนั้น มีในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งไว้ดังนี้ว่า “ เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

หนึ่งเกิดตาเฝ้าอยู่หัว เมื่อปีเถาะ (พ.ศ. ๒๓๗๔) น้ามาก เมื่อปีมะโรง (พ.ศ. ๒๓๗๕) น้าน้อยชาวแพงถึงต้องขอชาวต่างประเทศเข้ามาจ่ายขาย คนกไม่เงินจะขอชาวกัน ต้องมารับจ้างทำงานคิดเขาชาวเป็นค่าจ้าง เจ้าภานายอากรกไม่เงินจะตั้ง ต้องเอาเงินค่าใช้ค่าเงินหลวง ที่สุด จนจนผูกปากไม่เงินจะให้ ต้องเข้ารับทำงานในกรุงฯ จึงทรงพระราชดำริแกลงไปว่า เงินตราบัว เงินตราครุฑ เงินตราปราสาท (๑) ได้ทำใช้ ออกไปก็มาก หายไปเสียหมด ทรงตั้งด้วยว่าคนจะเอาเงินไปซื้อฝิ่นมาเก็บ ไว้ขายใน จึงโปรดให้จับฝิ่นเผาฝิ่นเสียเป็นอันมาก ตัวเงินก็ไม่หมดมา แทะเงินหิงพระศรีไชยมา (๒) จึงกราบทูลว่าเงินนั้นตกไปอยู่ที่ราษฎรเก็บ ฝังดินไว้มากไม่เอาออกใช้ ถ้าอย่างนทเมืองจันทงหวยชนจึงมีเงินมา จึงโปรดให้จันทงหวยชน เป็นอากรอีกอย่าง ๑ และมีในจดหมาย เหตุ (๓) อีกฉบับ ๑ ว่า เจ็ดหวง แรกออกหวยเมื่อเดือนยี่ ปีมะแม ก็ ต้องด้วยกระแด้พระราชนิพนธ์จึงยุติได้เป็นแน่ว่า การเดินหวยแรกมชน ในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๗๘

เรื่องตำนานของการอากรหวย ตามที่เล่ากันมาว่า เมื่อแรก เจ็ดหวงทำอากรนั้น ตั้งโรงหวยที่ในกำแพงเมืองใกล้สะพานหัน แล้ว เดือนมาอยู่หน้าวงบูรพาภรมยเดยวน

เดิมเจ็ดหวงออกหวยแต่เวด้าเข้าวันละครึ่ง ต่อมาไม่เข้าพระศรี- วิโรจนิดส์เห็นเจ็ดหวงมีกำไรมาก จึงกราบบังคมทูลขอตั้งหวยชนอก

(๑) คือเงินบาทพดด้วงที่ห้ามมิอยู่ในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓

(๒) ตำแหน่งเป็นนายอากรสุรา เรียกกันว่า เจ็ดหวง

(๓) นามกล่ากล้าวไว้ในกลอนเพลงยาวถ้ำเน็ดหวย

โรง ๑ โรงหอยของพระศรีวิโรจน์อยู่ทางบางตำบ ออกหอยเวดาคำวัน
 ๕ ครั้งเพื่อจะมีให้พองเวดากับหอยโรงเจ็ดหวง หอยจึงมีเป็น ๒ โรง
 เรียกกันว่าโรงเข้าโรง ๑ โรงคำโรง ๑ ต่อมาหอยโรงพระศรีวิโรจน์ทำ
 การไม่เรียบร้อย ที่สุดอากรหอยจึงไปรวมอยู่ที่โรงหอยของเจ็ดหวงแห่ง
 เดียว เดยเป็นเหตุให้ออกหอยได้ ๒ เวด แต่คงเรียกตามมูลเหตุเดิมว่า
 หอยโรงเข้าเวด ๑ หอยโรงคำเวด ๑ มาจนกระทั่งเลิกอากรหอย
 เงินอากรหอยนั้นได้นับว่าเมื่อแรกตั้งอากรหอยในรัชกาลที่ ๓ เงินอากร
 ราวปีละ ๒๐,๐๐๐ บาท เจ็ดหวงจะได้ทำอยู่กับ และผู้ใดจะได้ทำต่อมา
 หาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่า ต่อมาจัดให้ว่าประมัตกันคราวละปี เหมือน
 กับอากรบ่อนเบี้ย เมื่อการออกหอยมีการประมัตกันเป็นอากร เงิน
 หดงกเพิ่มทวชนโดยลำดับ

หนึ่งในรัชกาลที่ ๔ มีผู้ขอผูกอากรหอยออกไปตั้งที่เมืองเพชรบุรี
 อีกแห่ง ๑ ที่พระนครศรีอยุธยาอีกแห่ง ๑ แต่เดินอยู่ได้ไม่ช้า พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประพาสทรงสังเกตเห็นราษฎรพา
 กันยากจนลงไป จึงโปรดให้เลิกหอยที่เมืองเพชรบุรี และที่พระนคร
 ศรีอยุธยาเสีย แต่นั้นรัฐบาลก็มีโดยยอมอนุญาตให้เดินหอยในหัวเมือง
 อื่น หอยจึงมีแต่ที่ในกรุงเทพฯ ๑ แห่งเดียว.

อธิบายเรื่องเปลี่ยนนวทเกบเงินภาษีอากร

คัดจากเรื่อง “ลาล์นลัมเตจ”

ลายพระหัตถ์ลัมเตจกรมพระยาดำรง ฯ

ลัมเตจกรมพระยานริศร ฯ

๑. หาดายปี่มาแดวเมื่อ เซอร์ เอ็ดวาร์ด กุก ยังเป็นทปรักษา
กระทรวงพระคลัง วันหนึ่งมาหาหม่อมฉันทวงวรรคศ พดชนว่าแกตรวจ
ดูจำนวนเงินแผ่นดินทได้ประจำบียอนถอยหงชนไปถงรัชกาลท ๕ เกิด
ประหลาดใจด้วยเห็นจำนวนเงินรายได้ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๔๖ (พ.ศ. ๒๔๓๘)
เพิ่มขึ้นบึะมาก ๆ หาดายปี่ ไปตรวจดูทางการภาษีอากรทไม่ปรากฏว่า
ในระวางนั้น รัฐบาลได้ตั้งภาษีอากรอย่างใดชนใหม่ หรือเพิ่มพักด
อัตราภาษีเก่าอย่างใดชนอก คิดไม่เห็นว่าเงินแผ่นดินเพิ่มขึ้นมากมาย
ด้วยสาเหตุใด ถ้ามพวกข้าราชการกระทรวงพระคลังทรับราชการอยู่
ในเวदानนทไม่มีใครรู้ แก่นักว่าบางทหม่อมฉันจะทราบเหตุ เพราะตัว
หม่อมฉันทำราชการในลัมยนั้นจึงมาถาม หม่อมฉันตอบว่าเหตุทเงิน
แผ่นดินได้มากชนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้นหม่อมฉันทราบอยู่ พอจะบอก
อธิบายได้ แต่นักชวยใจอยู่หน่อยด้วยเรื่องนทเกี่ยวของกับตัวหม่อมฉัน
อยู่บ้าง ขออย่าให้แกเข้าใจว่าหม่อมฉันเดาอดคคิดำหรับตัว เพราะ
ทจริงเป็นความคิดและชวยกันทำหาดายคน แล้วหม่อมฉันจึงเดาเรื่อง
ตามทเป็นมาให้เซอร์ เอ็ดวาร์ด กุก ฟัง ก็พอใจ แต่เรื่องทหม่อมฉัน
เดานั้นยังไม่เคยจดถงเป็นลายลักษณอักษร เพราะเซอร์ เอ็ดวาร์ด กุก

บอกจำนวนเงินด้วยวาจา หม่อมฉันจำจำนวนไว้ไม่ได้ พึ่งมาพบบัญชี
จำนวนเงินที่เพิ่มขึ้นครั้งนั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ หม่อมฉันเห็นว่าควรจะเขียนทอด
บรรทัดในจดหมายประจำสัปดาห์ได้ เรื่องอื่นเป็นมรดกเดิมคงกล่าว
ต่อไป

๒. เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้
หม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๕)
นั้น ทรงพระราชดำริถึงลักษณะการปกครองหัวเมืองที่จะจัดต่อไปภายหลัง
เป็นยุค ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. จะรวมการบังคับบัญชาหัวเมือง ซึ่งเคยแยกกันอยู่ ๓
กระทรวง คือ มหาดไทย กบิลมหาดไทย กรมท่า ให้มารวมขึ้นอยู่ใน
กระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว

ข้อ ๒. จะรวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลตามสมควรแก่ภูมิตำแหน่งให้
สะดวกแก่การปกครอง และมีสมุหเทศาภิบาลบังคับบัญชาการทุก
มณฑล

ข้อ ๓. การเปลี่ยนแปลงที่ทรงพระราชดำรินั้นจะค่อยจัดไปเป็น
ขั้น ๆ มิให้เกิดยุ่งเหยิงในการที่เปลี่ยนแปลง

ในปีแรกหม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงเป็นแต่
ศึกษาหาความรู้ราชการในกระทรวง กับออกไปตรวจตามหัวเมืองฝ่าย
เหนือซึ่งภายหลังจัดเป็นมณฑลอยุธยา มณฑลนครสวรรค์ มณฑล
พิษณุโลก กับทั้งหัวเมืองสุวรรณภูมิ (เวลานั้นเมืองนครชัยศรียังขึ้น
อยู่ในกรมท่า) เพื่อหาความรู้มาคิดกระทำการที่จะจัดต่อไป ในปีต่อมา
ถึง ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เมื่อเกิดเหตุวิวาทกับฝรั่งเศส จะต้อง

สั่งทหารไปเมืองอุบลทางเมืองปราจีน เพื่อจะให้สะดวกแก่การสั่งทหาร
จึงโปรดฯ ให้ตั้งมณฑลปราจีนขึ้นก่อน และทรงพระกรุณาโปรดฯ
ให้พระยาฤทธิรงค์ (ศุกร ชูโต) เป็นสมุหเทศาภิบาลคนแรก
ต่อมาอีกมีหนังสือตั้งมณฑลอยุธยา มณฑลนครสวรรค์ มณฑล
พิษณุโลก และตั้งมณฑลอื่นในลำดับ ๆ มา

๓. ในสมัยนั้นการเก็บภาษีอากรทั้งที่ในกรุงเทพ ฯ และตามหัว
เมือง ยังใช้วิธีทกระทรวงพระคลังเรียกประมูลให้มีผู้รับผูกขาดไปเก็บ
ภาษีอากรต่าง ๆ ทุกปี พระยาฤทธิรงค์ ฯ ได้ไปจัดมณฑลปราจีนบุรี
ก่อนมณฑลอื่นอยู่หนึ่ง วัฏการในท้องที่ดังกล่าวสมุหเทศาภิบาลคนอื่น เมื่อ
มีการประชุมสมุหเทศาภิบาลครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๘ พระยาฤทธิรงค์ ฯ
มาบอกหม่อมฉันว่าอากรค่าน้ำในมณฑลปราจีน เงินหลวงที่ได้เข้า
พระคลังยังน้อยกว่าที่ควรจะได้อย่างมาก เพราะนายอากรที่รับผูกขาดไป
มีอำนาจเก็บเฉพาะที่หนึ่ง ต้องรบริดเก็บเงินให้ได้ภายในเวลาที่ตน
มีอำนาจ ใครเชื่อว่าประมูลก็ต้องกะจำนวนไว้ให้ต่ำด้วยกลัวขาดทุน
ยกตัวอย่างดังอากรค่าน้ำเมืองปราจีนบุรี มีผู้รับประมูลเดิมเพียงปีละ
๒๔๐๐ บาทเท่านั้น แม้จำนวนเงินเพียงเท่านั้น ใครเป็นนายอากรก็ต้อง
ไปใช้อบายต่าง ๆ เถียงพระราชบัญญัติ เช่น เก็บเงินเหมาตามครัวเรือน
เป็นต้นเพื่อจะได้เงินโดยเร็ว แต่ทว่าจริงนั้น นายอากรเก็บค่าน้ำได้แต่
ราษฎรที่อยู่ใกล้ ๆ พวกที่อยู่ห่างไกลออกไปนายอากรไม่สามารรถจะ
ไปเก็บถึง ยังหักอากรค่าน้ำอยู่ได้โดยมาก พระยาฤทธิรงค์ ฯ เห็นว่า
ถ้าให้เทศาภิบาลเก็บอากรค่าน้ำ ให้ส่วนลดแก่กำนันผู้ใหญ่บ้านที่จัดตั้ง
ขึ้นใหม่ใช้เป็นพนักงานเก็บจะได้เงินหลวงเพิ่มขึ้นอีกมาก หม่อมฉัน

เห็นชอบด้วย จึงนำความไปทูลกรมขุนศรีราชวงศ์กาศ ซึ่งเป็นเสนาบดี
 กระทรวงพระคลังอยู่ในเวลานั้น ท่านไม่ทรงเห็นชอบด้วย ตรัสว่า
 “นายอากรไม่ส่งเงิน ฉันเอาตัวมาขังเร่งได้ ถ้าเทศา ๗ ไม่ส่งเงินฉันเอา
 มาขังไม่ได้ เงินหลวงก็จะสูญ” เมื่อท่านตรัสอย่างนั้นหม่อมฉันก็สนใจ
 ค้อมาเมื่อใกล้จะสิ้นปี วันหนึ่งกรมขุนศรีราช ๗ ได้เข้ามาหาหม่อมฉัน
 ที่กระทรวงมหาดไทย ตรัสถามว่า ที่พระยาฤทธิรงค์ ๗ จะรับเก็บอากร
 ค่านาเมืองปราจีนบุรีนั้น จะรับได้จริง ๆ หรือ หม่อมฉันทูลถามว่า
 เหตุใดจึงจะโปรดให้พระยาฤทธิรงค์ ๗ เก็บ ตรัสบอกว่าเคยพบนายอากร
 เดิมร้องขาด ขอลดเงินอากรค่านาเมืองปราจีนบุรี ผู้นั้นก็ไม่ใคร่เข้า
 ประมอด ดูเหมือนจะนัดแนะกันโกงกระทรวงพระคลัง จึงทรงพระดำริ
 จะเปลี่ยนมาให้เทศา ๗ เก็บ หม่อมฉันทูลถามว่าจะต้องพระประสงค์
 ให้ส่งจำนวนเงินสักเท่าใด ตรัสตอบว่าเพียงเท่าที่นายอากรผูกขาดไป
 ปีก่อน อย่าให้เงินหลวงลดลงก็จะพอพระหฤทัย หม่อมฉันจึงบอกไป
 ยังพระยาฤทธิรงค์ ๗ ๗ ตอบมาว่าจะรับเก็บและจะส่งเงินหลวงให้ได้เท่าที่
 นายอากรผูกขาด และแนะนำให้หม่อมฉันทำความตกลงกับกระทรวง
 พระคลังขอหนึ่งว่า ถ้าเทศา ๗ เก็บเงินอากรค่านาได้มากกว่าจำนวนที่
 นายอากรรับผูกขาดขึ้นไปเท่าใด ขอให้กระทรวงพระคลังอนุญาตให้
 กระทรวงมหาดไทยใช้เงินที่เพิ่มขึ้นนั้นปลูกสร้างสถานที่ว่าการและที่พัก
 ข้าราชการในมณฑลปราจีนซึ่งต้องการเงินอยู่ หม่อมฉันไปทูลกรม
 ขุนศรีราช ๗ ก็ทรงยอมตามคำพระยาฤทธิรงค์ ๗ แต่การที่มอบอำนาจให้
 เทศา ๗ เก็บอากรค่านาครั้งนั้นอยู่ข้างแปลก ด้วยกรมขุนศรีราช ๗ มีรับ
 ตั้งให้ออกท่องตราภักษักรกระทรวงพระคลังตั้งให้พระยาฤทธิรงค์

รณเขต เป็นชนม์จนา ฯ (ด้อยว่ากระไรหม่อมฉันจำไม่ได้) ตำแหน่ง
 นายอกรค่านาเมืองปราจีนบุรี พระยาฤทธิรงค์ ฯ ยังคอยดอดอยู่จนแก่
 ความตวแก่คนเดยวทเป็นพระยาภินพานทองแดงโตเดอนทเป็นชน และ
 วายงเก็บทองตรากระทรวงพระคลังฉบับนั้นไว้เป็นพระดก เพราะเหตุใด
 กรมขุนศรีราช ฯ ท่านจึงทรงทำเช่นนั้น มาคิดดูภายหลังจึงเห็นว่าท่าน
 เตรียมเผื่อพระยาฤทธิรงค์ ฯ จะทำไม่ได้ดังรับ บัณฑิตจะได้คงคนอื่นได้
 ดะดวก ไม่ต้องขอโอนหน้าที่จากกระทรวงมหาดไทย แต่พระยาฤทธิรงค์ ฯ
 เก็บเงินค่านาเมืองปราจีนบุรีได้มากกว่าจำนวนเงินที่นายอกรเคยรับผูก
 ขาดหลายเท่า กระทรวงมหาดไทยก็เริ่มแต่เห็นว่าการทจติดงมณฑล
 เทศาภิบาล อาจะจัดการเก็บภาษีอากรเป็นวิธีรัฐบาลเก็บเอง ให้เงิน
 ผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มขึ้นได้อีกมาก แต่ยังไม่ทันไปพูดจากับกระทรวง
 พระคลัง กรมขุนศรีราช ฯ ได้ตั้งออกจากตำแหน่งเด้นาบดีกระทรวง
 พระคลังเสียก่อน จึงยังไม่ได้จัดการแก้ไขอย่างไร

๔. พอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยได้ตั้งมาเป็นเด้นาบดีกระทรวง
 พระคลัง ทรงทราบเรื่องพระยาฤทธิรงค์ ฯ เก็บค่านาก็ดอมได้ในการ
 ทเปลี่ยนแปลงนั้น อนุญาตให้เทศาภิบาลจัดการเก็บภาษีอากร และต่อ
 มากรมหมื่นมหิศร ฯ ทรงจัดการให้กรมตำรวจเป็นพนักงานจัดการ
 เก็บภาษีอากรและหาฝรั่งผู้ชำนาญเข้ามาจัดระเบียบการ ได้มีดีเตอร์-
 แกรมมาเป็นเจ้ากรมตำรวจใน โอนไปขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล
 ได้มีดีเตอร์ไฮต์ (ซึ่งภายหลังได้เป็นที่พระยาอินทรมนตรี) เป็นเจ้ากรม
 ตำรวจนอก โอนไปขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ดังหน้าจดจวบเก็บ
 ภาษีอากรด้วยเด็กผู้ชาย เปลี่ยนมาเป็นรัฐบาลเก็บเองเป็นลำดับมา

แต่การทจตณนคยจตชยายออกไปเป็นมณฑล ๆ จำนวนเงินจึงได้เพิ่ม
ขึ้นเป็นรายปี ดังปรากฏอยู่ในบัญชีต่อไปนี้

จำนวนเงินรายได้ในระหว่าง ร.ศ. ๑๓๕ จน ร.ศ. ๑๓๙ เมื่อ
ร.ศ. ๑๓๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) จำนวนเงินแผ่นดินรายได้ ๑๘,๐๗๔,๖๙๐ บาท

ร.ศ. ๑๓๕ ๓๐,๖๔๔,๕๐๐ บาท + ๒,๕๖๙,๘๓๐ บาท

ร.ศ. ๑๓๖ ๒๔,๘๐๘,๐๐๓ บาท + ๔,๑๗๓,๕๐๓ บาท

ร.ศ. ๑๓๗ ๒๘,๔๙๖,๐๒๙ บาท + ๓,๖๗๘,๐๒๘ บาท

ร.ศ. ๑๓๘ ๒๙,๙๑๐,๓๖๕ บาท + ๓,๔๒๔,๓๓๖ บาท

ร.ศ. ๑๓๙ ๓๕,๖๑๓,๓๐๖ บาท + ๕,๖๙๐,๙๔๓ บาท

ร.ศ. ๑๔๐ ๓๖,๑๕๗,๙๖๓ บาท + ๕๔๖,๖๕๗ บาท

ร.ศ. ๑๔๑ ๓๙,๑๕๒,๑๒๔ บาท + ๒,๙๙๕,๑๖๓ บาท

ร.ศ. ๑๔๒ ๔๓,๔๕๘ บาท + ๔,๓๐๖,๖๙๓ บาท

ร.ศ. ๑๔๓ ๔๖,๐๔๖,๔๐๔ บาท + ๒,๕๘๗,๕๘๗ บาท

ร.ศ. ๑๔๔ ๕๓,๖๕๗,๕๓๙ บาท + ๕,๖๑๒,๑๗๕ บาท

ร.ศ. ๑๔๕ ๕๗,๐๓๔,๘๐๕ บาท + ๕,๓๕๕,๒๒๖ บาท

ปีต่อไปก็ยังขึ้นต่อไปอีก แต่มาถึงตอนนมเหตุนประกอบเช่น
การค้ำขายเจริญ และรายได้เพิ่มขึ้นในภาษอากรที่ยกขาดเช่นอากร
ฝิ่นและสุรา เป็นต้น

ประเพณีประกาศ พระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรงตั้งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติเป็นต้น โดยปรกติกามารดั่งให้ข้าตักษณเป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศตงเป็นหนังสือ บางทีดำรงให้ผอัครบพระราชโองการมาตงอาตักษณให้เรียบเรียงประกาศกม ผรบดั่งมกเป็นเจ้าหน้าทซึ่งจะตองอำนวยการทประกาศ แต่มใช่เป็นเจ้าหน้าท เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่งดำรงใช้ตามระตวรกพระราชหฤทัยกม ตักษณะทอาตักษณเรียบเรียงประกาศนั้น ตงขอความเป็นหตก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีตง (๒) นามผู้ตง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรงตงเอง ก็อางแต่ความพระราชโองการ ถ้าผอัครบมาตงก็อางนามผอนรับพระราชโองการ (๓) กตาวตงคตอเป็นมตเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ขอบัญญตพระราชนยมทให้ประกาศ เมื่ออาตักษณร่างเล็จแตวคองนำชนทตเกิดตง ถววย ทรงตรวจแกกอนจิงประกาศ แต่ขอหาได้กตาวไวให้ปรากฏไม่ ตักษณะทประกาศนั้น แต่โบราณเป็นหน้าทกรมพระตู่ตวดตโดยเป็นผู้ถอบาญชกระทรวงทบวง การทงปวงทจะคตดำเนาประกาศแจกจ่ายไปยงกรมตาง ๆ ทกกกรม ตงนหัวเมืองทงปวงนั้น เมื่อมหาดไทย กตาทอม กรมทว อันเป็นเจ้ากระทรวงบงคบบัญชาทตเมืองได้รับประกาศจากกรมพระตู่ตวด ก็คตดำเนาตงไปยงหัวเมืองอนชน

อยู่ในกรมนั้น ๆ อีกชั้น ๑ ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎรทราบพระ
ราชกฤษฎีกา นั้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพ ฯ กรมเมืองให้นายอำเภอ
เป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัว
เมืองทั้งปวงเจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อ
พนักงานจะอ่านประกาศที่ตำบลไหนให้ตั้งของเป็นสัญญาณเรียกราษฎรมา
ประชุมกันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้
เรียกกันเป็นคำขวัญว่า “ตมของร้องข่าว” ส่วนต้นฉบับประกาศพระ
ราชกฤษฎีกาทั้งปวงนั้น อาตมิกษณรักษไว้ในหอจดหมายเหตุ ๑ คัดตั้ง
ไปรักษาไว้ที่ศาลาดอกชุนอันเป็นที่ประชุมเดินามต้นฉบับ ๑ และตั้งไปรักษา
ไว้ที่ศาลาจดหมายเหตุอันเป็นที่ประชุมผู้พำนักอาศัยด้วยอีกฉบับ ๑ ประเพณี
เดิมมีลักษณะดังว่ามานี้

หนังสือประกาศชั้นเดิม ต้นร่างและสำเนา มักเขียนในสมุดคำด้วย
เส้นดินสอขาว ส่วนตัวประกาศที่ตั้งไป ณ ที่ต่าง ๆ มักใช้เขียนลงม้วน
กระดาษข่อยด้วยดินสอดำ เพราะวิธีพิมพ์หนังสือไทยยังไม่เกิดขึ้นในชั้น
นั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทย
ขึ้น ความปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้โปรด ฯ ให้โรงพิมพ์พวกอเมริกันพิมพ์หมายเหตุประกาศห้าม
มิให้คนลอบฉ้อและค้าขายฝิ่นเป็นหนังสือ ๕๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้งแรกที่
ได้พิมพ์หมายเหตุประกาศ แต่พิมพ์ครั้งนั้นแล้วมิได้ปรากฏว่าพิมพ์ประกาศ
เรื่องอื่นต่อมาอีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศต่าง ๆ ก็ยังใช้เขียน
แจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้ไขวิธีแจกประกาศ ซึ่งแต่เดิม
กรมพระตำรวจได้เป็นพนักงานเขียนประกาศแจกจ่ายไปตามกระทรวง

ทบวงการต่าง ๆ นั้นโปรดฯ ให้กรมต่าง ๆ ไปคัดสำเนาหมายประกาศ
 เอง ณ หอจดหวง ยังคงตั้งสำเนาประกาศไปแต่ที่มหาดไทย กตาทโหม
 และกรมท่า สำหรับจะได้มีท้องตราประกาศออกไปตามหัวเมือง การที่
 แกไขชนนุกพอเห็นเหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมา
 แต่ก่อนเป็นการมากมายเหตุอาก้างพนักงานกรมพระศรีสวัสดิ์ แจกไป
 ไม่ทั่วถึงทกกระทรวงทบวงการได้จึงตั้งทกต่างในลักษณะประกาศ จึง
 ได้โปรดฯ ให้กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเอง ณ หอจดหวง ต่อมาใน
 รัชกาลที่ ๔ นั้น โปรดฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่ในพระบรมมหา
 ราชวัง ชานนามว่าโรงพิมพ์อักษรพิมพการ (อยู่ตรงพระที่นั่งภาณุ
 มาศจำรูญบดิน) เริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๓ ใน
 ชนต้นโปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นหนังสือขาวออกโดยระยะเวลาดำเนินนาม
 ว่า หนังสือราชกิจจานเบกษา บอกข่าวในราชสำนักและเก็บความจาก
 ประกาศต่าง ๆ ซึ่งได้ออกในระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ
 หนังสือราชกิจจานเบกษาซึ่งออกในรัชกาลที่ ๔ ครั้นนนพเคราะห์เดือน
 ทพิมพ์เป็นพระราชชนพนธพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมาก
 เห็นจะไม่ผอนกตารบผดชอบเป็นผดแต่ง ครั้นต่อมาทรงคิดพระราชธุระ
 หนักมากชน ไม่มีเวลาพอจะทรงแต่งหนังสือราชกิจจานเบกษา เพราะ
 ฉะนั้นพิมพ์อยู่ได้สักปี ๓ จึงต้องหยุด แต่การพิมพ์หมายประกาศเห็น
 จะนิยมกันมาก เมื่อหยุดหนังสือราชกิจจานเบกษาแล้ว จึงโปรดฯ ให้
 พิมพ์แต่หมายประกาศและให้พิมพ์ตลอดเรื่อง ไม่คิดแต่เนื้อความเหมือน
 อย่างที่ตงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานเบกษามาแต่ก่อน ทำเป็นใบปลิว
 แจกตามกระทรวงทบวงการและจ่ายไปปิดไว้ตามที่ประชุมชนแทนข่าว
 ร้อง เป็นประเพณีสืบมาจนรัชกาลที่ ๕ จึงกลบออกหนังสือราชกิจจา
 นเบกษาออก เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๓๗ แต่นั้นบรรดาประกาศจึงใช้ดังใน

หนังสือราชกิจจานุเบกษา และเลิกวิธีแจกจ่ายหมายประกาศอย่างแต่
ก่อนสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เพราะเรื่องตำนานเป็นดังแสดงมา ประกาศในรัชกาลที่ ๕ จึงมี
ดำเนนาเป็น ๒ ชนิด คือ ประกาศในชนคนเมืองมีใต้ตงโรงพิมพ์หลวง
หนึ่ง มีแต่ดำเนนาเป็นหนังสือเขียน ประกาศตอนหลังเมืองตงโรงพิมพ์หลวง
แถมดำเนนาเป็นหนังสือพิมพ์ ดำเนนาประกาศชนบทเป็นหนังสือเขียนมี
ฉบับน้อยมาแต่เดิม ยิงนานมากยิงหายากชนบทก็ ประกาศที่มีฉบับ
พิมพ์หายากว่า จึงมีผู้รวบรวมไว้บ้าง แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครที่
สามารถรวบรวมไว้ได้หมดทุกฉบับ เป็นแต่มีกันมากบ้างน้อยบ้าง การ
ที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๕ พิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็นตำราเรียนประโยชน์ได้
จัดทำเมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณทรง
บัญชาการโรงพิมพ์หลวง และเป็นผู้จัดการหนังสือราชกิจจานุเบกษา
ซึ่งกลับพิมพ์ออกในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงหาดำเนนาประกาศครั้ง
รัชกาลที่ ๕ มาพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาบ้าง เมื่อพระเจ้าบรม
วงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานรักษาราชการหนังสือพิมพ์รัตนโกสินทร์ ก็ได้
ทรงหาฉบับมาพิมพ์ไว้ในหนังสือรัตนโกสินทร์บ้าง ต่อมาเมื่อหอพระ
สมุดวชิรญาณออกหนังสือพิมพ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ก็หาดำเนนา
ประกาศรัชกาลที่ ๕ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณอีกบ้าง แต่ที่รวบรวม
ประกาศรัชกาลที่ ๕ พิมพ์เป็นเล่มสมุดโดยเฉพาะ พงมาพิมพ์เมื่อครั้ง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสุมมตอมรินทร์ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์
หลวง ได้ทรงพยายามหาฉบับแต่ที่ต่าง ๆ มารวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อ
รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕) พิมพ์ได้ ๓ เล่มสมุด โรงพิมพ์
อักษรพิมพ์การเด็ก โรงพิมพ์อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อมาอีกเล่ม ๑ รวมเป็น
๔ เล่ม (คัดจากคำนำ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕ ภาค ๗)

ปาฐกถาเรื่อง “ประเพณีไทย”

ของ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

(องค์ปาฐกทรงแยกเรื่องประเพณีของไทยไว้เป็น ๕ ตอน คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการศึกษา ประเพณีการทำมาหากิน ประเพณีการแต่งงาน และประเพณีการตาย ในตอนหนึ่ง ๆ ได้ประทานอธิบายไว้แจ่มแจ้ง

ต่อไปในข้อดำเนินปาฐกถา ซึ่งพนักงานขอเดสประจำสำนักงานหนังสือพิมพ์ไทยได้จัดตั้งมา ยิ่งเกรงว่าจะขาดตกบกพร่องไปบ้าง ซึ่งหากเกิดมชนเช่นได้ปรารภนี้ ก็หวังว่าจะได้รับประทานอธิบายจากองค์ปาฐก และได้รับอธิบายจากผู้อ่านทั่วกัน)

บัดนี้ปรากฏว่ามีผู้เข้าใจคৌโบราณคดีมากกว่าแต่ก่อน พวกที่ศึกษาโบราณคดีหลายคนที่เป็มิตรดีหายของฉนั้น ได้นำความคิดความเห็นมาสอบถาม ซึ่งเขาอยากรู้และสงสัย ฉนั้นตอบอย่างย่งที่จะชัดเจนให้มิตรดีหายทุก ๆ คนทราบ สิ่งไรที่รู้ก็จะได้ออกให้ทราบ สิ่งไรที่ไม่รู้ก็จะได้ออกว่าไม่รู้ แต่การมาถามกันทีละคนต้องคนนั้นเป็นการลำบากอยู่ เพราะฉนั้นเป็นผุมักจะต้องไปโน้มน้า ข้อความที่ตของการรู้มาก ไม่มีความพอที่จะชัดเจนให้เขาทราบได้

อีกสถานหนึ่งนั้น ความคิดอันเดียวกัน บางทีคนนั้นมาถาม ต่อมาคนโน้นมาถาม ฉนั้นอธิบายไปซ้ำ ๆ ซาก ๆ เป็นเรื่องเปล่าประโยชน์ ฉนั้น

ได้พูดกันว่าผู้ใดอยากจะรู้ขอให้รวมกันเข้า ฉันอยากจะแข็งแรง จงนัด
 พร้อมกัน ถ้ามีจำนวนมากแสดงปาฐกถาให้ฟังก็ได้ หรือถ้ามีใครรู้ ๕-
 ๕ คนมาพร้อมกันที่บ้านฉันก็ได้ เมื่อได้บอกมิตรไปเช่นนั้นแล้ว ในเวลา
 ไม่ช้านักก็ได้รับคำแจ้งความว่าผู้อยากฟังจำนวน ๕๐ คนเศษ ฉันได้
 ตอบไปว่า ถ้าเช่นนั้นไปหาที่ฟังเป็นปาฐกถา ที่แสดงมีอยู่ ๒ แห่ง คือ
 ที่พระภิกษุและที่หอพระสมุด ที่พระภิกษุทวนอาทศย์เบ็ดใหม่หาชนชม
 จังตกดงกันให้มาฟังที่หอพระสมุด ปาฐกถาที่จะแสดงจะเกิดจากม
 ิตรอยากฟังเรื่อง "ประเพณีไทย" ก่อนที่จะแสดงจำต้องบอกก่อน
 ว่าเกิดมาเป็นคน ท่านทั้งหลายก็ตาม ตัวฉันก็ตาม ไม่มีความรู้มาแต่
 กำเนิด สิ่งไรที่รักจะแข็งแรงให้ฟัง สิ่งไรที่ผิดพลาดไปบ้างก็จงอภัย

คติธรรมก็ตาม คติโลกก็ตาม ใครรู้ทั้งหมดพินิจด้วย ฉันเป็นผู้เริ่ม
 ศึกษาโบราณคดีมาช้านาน และฉันมีอายุมากกว่าท่านทั้งหลายที่อยู่ในที่
 น เว้นแต่พระยาลี้เหล่งนี้ ขอท่านจงอย่าเข้าใจผิด ฉันอยากกล่าวใน
 ทางโลกว่าเวลานี้เป็นกลางวัน ก็ไม่มีผู้ใดเถียง จึงเป็นอันถูกต้อง
 หรือว่าด้วยโบราณคดี กรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
 พญาฟ้าตากเป็นผู้สร้าง ก็ไม่มีใครเถียงได้ ก็เมื่อผู้ศึกษาโบราณคดีเกิด
 ขึ้นก็ตั้งที่มั่นมาอยู่ ถอดความเป็นผู้รอบแฉด ก็เป็นการเข้าใจ
 ผิดทั้งนั้น และหลงระเห็จใจไปว่าไม่ควรเรียนไม่ควรรู้ สิ่งไรที่เรา
 นอยควรศึกษาหาเหตุผลเพิ่มพูน ความรู้ของเราจะเจริญขึ้นเสมอ ถ้า
 เราตั้งใจว่ารู้พอแล้วไม่ต้องพอกพูนอีก นั่นคือทางหายหนะเท่านั้น ท่าน
 ทั้งหลาย ถ้าประพฤติดังนี้แล้วต้องเสื่อมเป็นแน่ การแต่งหนังสือก็ควร
 ควรตั้งเหตุผลเราเองได้ บทใดไม่ดีเราตั้งแก้หาเหตุผลหรือปรึกษาผู้

รอบรู้ ความคิดความอ่านเราจะกว้างขวางขึ้นอีก สำหรับนักโบราณคดี
ถ้าจะเดินท่องจำไว้ ดังที่รายที่ดุดันนักก็ขอ ไม่รีบบอกว่า ทำให้คนทั้ง
หลายที่พยายามศึกษาเสียไปด้วย หัดๆ ของเรื่องโบราณคดีก็คิดเอาแต่ใจ
ความแล้วจำใส่ใจไว้ให้แม่นยำ จะได้เป็นหัตถ์วินิจฉัยต่อไป

จะยกเอาหลักฐานให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง การค้นคว้าของฉันท
นั้นมาถึง ๓๐ ปี ฟังได้หลักฐานอันแน่นอนเมื่อเย็นวานนี้เอง ท่านทง
หลายเคยไปเที่ยวที่พระปฐมเจดีย์ของไทยเรา จังหวัดนครปฐม คงจะ
ได้เห็นศิลาที่มรณะจารบนพระปฐมเจดีย์มามาก ฉันทสงสัยเป็นอะไร
แต่รอยจารไว้ จึงนึกปลงใจว่าเขาคงใช้เชือกผูกร้อยเอามาจากดพพร
เพื่อระแวดกแก่การชนกระมัง เมื่อครั้งคำดตราจารย์เซเค็ดอยู่ด้วยกัน
เคยไปเที่ยวด้วยกัน ฉันทได้ถามเซเค็ด ๗ คอบไม่ได้ คอบมาจนเซเค็ดกลับ
ไปเมืองญวน เห็นทวดมรณะจารด้วยหินไซค์ดั่ง เซเค็ดจึงตอบมาว่า
หินที่จารเป็นระฆังกระมัง ฉันทได้สงสัยหดวงบริบาทออกไปเอามาตั้งวง
ไว้ในพิพิธภัณฑสถานของเรา ทำไมฉันทจึงสงสัยหดวงบริบาทไปเอามา ก็
เพราะเห็นเป็นของแปลก และอยากค้นหาเหตุผลต่อไป คอบเมื่อเย็นวานนี้
เอง หดวงบริบาทเขาไม่คมแต่ยังคงเป็นระฆัง หินจารุคนมา ๓๐ ปีฟัง
ได้ความรู้ เมื่อเราเห็นสิ่งทควรตั้งเกดเรากควรตั้งเกดให้มาก ที่จริงเป็น
ของอันมาก เหมือนคิดหมากรุกกุด แต่เป็นของโดก ดนุกดทเคยว
เมื่อภายหลังเราพบของจริงเขาจะยินดีที่สุด เรากควรเดินเพราะเป็นการ
เดินของนักโบราณคดี ความยินดีของเราจะบังเกิดตนเอง

เรื่องประเพณีไทย ที่จริงฉันทเคยเรียบเรียงน้อย ถ้าบอกให้
ทวดแต่เนน ๗ ก็จะได้มีเวลาเที่ยวค้นคว้าให้มากกว่านี้อีก เอาเพียงเท่าที่

ก็เหมือนกัน แต่อาจจะขาดตกบกพร่องได้ ประเพณีแบ่งได้ ๓ ชนิด คือ
 ประเพณีส่วนตัวบุคคล ประเพณีส่วนชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล
 ที่เรียกว่าประเพณีกคช คนทั้งหลายทำตาม ๆ กันมา คนแต่ก่อนเคยทำ
 อย่างไร คนต่อมาก็ทำอย่างนั้น ประเพณีส่วนตัวบุคคลที่ประพฤติกันอยู่
 ก่อนกคช ผู้ชายต้องได้เสื่อราชปะแตน จนบัดนี้ก็ยังปรากฏอยู่ ทจริง
 เราก็มักคิดเช่นนั้น แต่เป็นประเพณีอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งประเพณีส่วน
 ชุมชน เช่น ทอกระฐินและผ้าป่า เป็นงานที่เคยทำพร้อมกันมา อีก
 อย่างหนึ่งประเพณีส่วนรัฐบาล เช่น พิธีโตชิงช้าเป็นต้น แต่จะแสดงให้
 ฟังทั้ง ๓ หมวดนั้นไม่ได้ เวลาไม่พอ ฉะนั้นจะยกขึ้นแสดงแต่ประเพณี
 เฉพาะส่วนตัวบุคคลของไทยเรา ประเพณีของไทยเราจะสังเกตได้จาก
 พงศาวดาร ซึ่งท่านทั้งหลายรู้แล้วว่าไทยได้อพยพครอบครัวมาจากทาง
 เหนือ เมื่อเดิมอยู่เมืองจีน ภายหลังไทยมีอำนาจตั้งผูกครองยกมาทาง
 ใต้ อยู่ปะปนกับชาวต่างประเทศเช่นขอม เขาได้ปกครองอยู่ก่อน เรา
 เอาแบบมาประพฤติตาม บางทีจนนำมา เราประพฤติตาม

คราวนี้จะกล่าวแต่หลักของประเพณีที่เกิดขึ้นในส่วนตัวของบุคคล
 จัดเป็น ๕ ประเภท คือ ประเพณีเนื่องในการศึกษา ๑ ประเพณีเนื่อง
 ในการอาชีพ ๑ ประเพณีเนื่องในการมรณะ ๑ ประเพณีเนื่องในการ
 แต่งงาน ๑ ประเพณีเนื่องในการเกิด ๑

การเกิด ถึงแม่ว่าสัตว์เดรัจฉานก็เกิดเป็นธรรมดา เมื่อเกิด
 มาแล้วอยากจะได้ดังต่อไป ไม่อยากให้เป็นอย่างอื่น นี้นับเป็นธรรมดา
 ของสัตว์ คนเราในเวลาที่เกิดมีความวิตกและความยินดีของพ่อแม่เท่ากัน
 เมื่อเกิดมาแล้วก็ช่วยกันแก้ไขอย่างดีที่สุด สัมพันธการขอนามยดถึงที่สุด

เด็กที่เกิดมาไม่ได้รับอันตราย เพราะมีผู้ศึกษาค้นหาหาเหตุผล ในสมัย
โบราณ ต้นของประเพณีการคลอดบุตร มารดาใกล้ชิดกับอันตราย แม้
ของเด็กแต่ละตัวของเด็กที่ตายไปก็มาก จึงเป็นเรื่องกตเวทิตกนักไม่ยาก
มดลูก คลอดบุตรครึ่งหนึ่งเรียกกันว่าออกทุกข์ครึ่งหนึ่ง เมื่อไม่ใช่อัน-
ตรายกับบุคคล แต่โบราณสิ่งไรอื่นเกิดด้วยเหตุสุดวิสัยมักโทษผู้มีค่า
ในเมื่อเวลาตายลง เด็กที่เกิดมาไม่ควรตายก็ตาย คนโบราณเชื่อว่า
เขาไป คิดจัดการป้องกันอย่างสำคัญ ถือว่าประเพณีการเกิดเป็นของ
ประหลาดหนักหนา ท่านทั้งหลายที่เคยไปเที่ยวพพภณทัตคงเห็นตุ๊กตา
ชำรุดทรุดโทรมมามาก ฉันเห็นว่ามนุษย์ประโยชน์เป็นความรุ่มแกชชช
หลังจึงเอามาไว้ ตุ๊กตาเหล่านั้นหาข้อดีไม่ได้ คอหักทงน ฉันไปพบที่
สวรรค์โลกกับเซเคต์ด้วยกัน ฉันถามเซเคต์ ๆ ก็เห็นไปต่าง ๆ ฉันว่า
ชะรอยตุ๊กตาเล็กบาตกรรมัง ไม่มหัศจรรย์แต่คว เซเคต์ถามว่าเป็นพช
อะไรกันจึงได้ทำอย่างนี้ แต่ก่อนที่มานอนถึงเวลาฉันมีใหม่เดือนใหม่
แม่เคยนำเอาดินมาปั้นเป็นตุ๊กตาเล็ก ๆ แล้วมีข้าวตอกคอกไม้ไปวางไว้
ที่หนทางด้ามแพรง เป็นการระตะระเคราะห์ เซเคต์เขาแปลว่า เล็ก
กบ่านกคอดีหวนนเอง คอต่อยให้คอหัก คนโบราณเวลาออกลูกชอ
ตุ๊กตามาทำพชแล้วบอกว่าให้แก่ผี นอกจากนมพชประกอบบอกหลาย
อย่าง เช่นเมื่อเด็กออกแล้ว เอาได้กระดังร้อนไว้แล้วกล่าวว่า “๓ วัน
ตุ๊กตา ๔ วันตุ๊กตา ตุ๊กตาของใครรับไปน้อ” แล้วเขาก็เบยมาชอเรียกว่า
แม่ชอ วนนเป็นวนนผลอกเหมือนกัน ไซ้แต่เท่านั้นยังให้ชอลงสองชอ
ชอเมื่อเด็ก ๆ ชอ ๓ ชอเชยด อิง บง ไช้นได้ออกชอ ๓ นพบทางเซียง
ใหม่ ตั้งเหล่านเพื่อให้เกิดยศ เนื่องจากความรักลูกถนอมลูก ไม่รู้

ว่าฉันมีจริงหรืออย่างไร ทำตามกันมาอย่างนั้น นอกจากนั้น ๓ วันยังมีพชทำขวัญนอก ถ้าจะว่าไปแล้ว พชการเกิดย่อมทำด้วยความรักเป็นประมาณ

คราวนี้ด้วยการศึกษา โดกเขาแบ่งเป็น ๔ ประเภท เรียกว่า ขนาดอ้อม ขนาดจริง ขนาดเด่น ขนาดร้น ฉันเอาहतกันมาฉันนั้นฐาน ประกอบเข้ากับการศึกษา เด็กที่เรียกอ้อมนั้น ฉันนั้นฐานว่าคงแต่เกิดมาจนมีอายุได้ ๓ ขวบ ขนาดจริงนั้นคงแต่ ๔ ขวบถึง ๗ ขวบ ซึ่งจะไปไหนยังไปตามดำฟังไม่ได้ ต้องมีคนคอยจูง ตอนนั้นขึ้นไปจนถึงเด่น เด็กที่เป็นขนาดเด่น ผู้ชายอายุ ๘ ปีจนถึง ๑๓ ปี ผู้หญิงตั้งแต่ ๘ ปี จนถึง ๑๑ ปี ชนท ๔ เป็นชนใหญ่ หมายความว่าถึงขนาดร้นรู้เพียงดำ นับเด็กผู้ชายตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี เด็กผู้หญิงตั้งแต่ ๑๑ คนโบราณเมื่อโกนผมไฟแล้วมักจะเอาไฉจก และเคยทำพิธีกันใหญ่โต คนหลัง ๆ ก็ประพฤติตามกันมาจนบัดนี้ จึงได้เกิดมีความสงสัยกันขึ้นด้วยเรื่องไฉจก ต้นเดิมมาจากไหน ฉันฉันนั้นฐานได้ ทำไมจึงไฉจก ก็เพราะได้เป็นเครื่องหมายแสดงให้ปรากฏในที่ชุมนุมชนทั้งหลายว่าเป็นเด็กเท่านั้น เมื่อเขาที่ชุมนุม ผู้ใหญ่จะได้มีความเมตตาอุปการะให้ความเต็มอกเคตามสมควรแก่เด็ก คอเมอชอย่างเขาเซตเตียงดำ พ่อแม่ ขวดตา ของเราก็จดการ โทนจก มพชรตองกันนอก เพื่อให้พ้นจากเซตเตียงดำบรรดา ประเพณีทุกอย่างคงขึ้นด้วยความคตงนนั้น เพราะฉันนั้นคนชนหลังจึงได้ประพฤติตาม เมื่อมีคนทำตามแล้ว ต้องเกิดขึ้นด้วยความยินดี เด็กขนาดอ้อมและจริงเป็นหน้าที่ของแม่ฝึกหัดสั่งสอน จะดีหรือชั่วแต่แต่มแม่ นักปราชญ์ท่านจึงกล่าวด้วยยกย่องว่า “แม่เป็นศาสดาจารย์ผู้ประเสริฐ”

แม่จึงเป็นเจ้าหนี้เราอยู่มาก ครั้นถึงขนาดวันและแค้น อายุคงแค่ ๘ ขวบ
 ขนไป ผู้ชายเป็นส่วนของพ่อ ผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของแม่ ผู้ชายช่วยพ่อ
 แม่ทำสวนทำนาค้าขายเป็นอาชีพ ผู้หญิงอยู่กับบ้านฝึกหัดความเป็นแม่
 เรือนหุงต้ม ปฏิบัติกิจการทางบ้าน ผู้ชายบางคนพ่อเอาไปฝากวัดถวาย
 พระ การเอาไปถวายพระก็เพื่อให้ทำการแทนในหน้าที่ลูกศิษย์ จะตั้งเกิด
 ได้ว่าเด็กมักจะเรียกพระว่าหลวงพ่อ คือนับถือนำพ่อของตัวจริง ๆ การ
 ที่ให้พระเป็นผู้ฝึกหัดอบรมสั่งสอนนั้น มีประโยชน์ทั้งพ่อแม่และตัวเด็ก
 หลายอย่าง เพราะพระเป็นผู้เฒ่ามาก จึงได้มีประเพณีมาจนกระทั่ง
 บัดนี้ ต่อจากนั้นพอแม่เมื่อยมีสติปัญญา ก็เอาลูกไปฝากทำการงาน การ
 ฝากวัดเป็นส่วนหนึ่งของจำเป็นเหมือนกัน การนำลูกเข้าฝากวัดเปรียบเหมือนเข้า
 ศึกษาในมหาวิทยาลัย ได้เรียนรู้การสมาคมกับผู้อื่น และได้ได้ท่อง
 ธรรมปฏิบัติสำหรับตัวด้วย แต่ก่อนมาถ้อยกันว่าฝากพระเหมือนเข้าอยู่
 ในยุนิเวศิตแห่งสยาม เมื่อเติบโตอายุเข้าเขตบวช พระหรือพ่อแม่ก็
 จัดการบวชให้ การบวชเป็นของสำคัญนักสำหรับคนไทยเรา การบวช
 เป็นวัชรกษัตริย์ให้อิสสระค่อไปภายหลัง ทักวนนการบวชก็ยกแพร่
 หลายอยู่นานมชเชย สำหรับตัวฉันเองได้ใช้ความรู้ในการบวชมาจนทุก
 วนน คนที่ท้าวราชการบางเวลาใจคอให้ล้มหลังไปในทางกิเลศคณหา
 แต่เมื่อหวนคิดในทางธรรมก็คิดได้ ยบยั้งชั่งใจได้ กระนั้นกตเมอถง
 เวตามเมย ฝ่ายหญิงเขามักจะถามว่า บวชเรียนแล้วหรือยัง นี่เราจะ
 เห็นได้ว่า ส่วนศึกษาคัญที่สุดแห่งเดียวคือการบวชพระ

การแต่งงาน ประเพณีไทยเรามาก ปล่อยให้ผู้หญิงเป็นอิสระ
 มาแต่โบราณ คือไม่เก็บตัวดังเช่นหญิงแขก ผู้ชายที่รักผู้หญิงบางคน

มักจะพาเพื่อนไปดื่มน้ำเจ้าสาว แล้วทำความรู้จักกับคนกันเสียก่อนจึง
 แต่งงาน ธรรมดาเพราะเป็นชีวิตของเขาต่อไปข้างหน้า เป็นกรณี
 กว้างเรียกว่า “คดีมรดก” คือทั้งฝ่ายชายและหญิงไม่เคยรู้จัก
 กันมาก่อนเลย ฝ่ายผู้ปกครองหนีบอกรักใคร่กันก็จัดการแต่งงานให้ดังนี้
 เป็นการทำให้ตายชีวิตในอนาคต การแต่งงานมีอยู่ ๒ ชนิด เรียกว่า
 อาวาหมงคล ๑ วิวาหมงคล ๑ อธิบายกันง่าย ๆ ก็คือ อาวาหมงคล ผู้
 หญิงต้องไปแต่งงานที่บ้านผู้ชาย วิวาหมงคล คือ ผู้ชายต้องไปแต่งงาน
 ที่บ้านผู้หญิง พูดถึงเรื่องการแต่งงานบางทีจะไม่เป็นที่พอใจแก่คนทั้ง
 หดายเป็นอันมาก ตามที่ใดสังเกตเห็นทุกวันนี้เจ้าภาพทำการผิดมาก เมื่อมี
 การแต่งงานผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายชายและหญิง มักจะเชิญแขกไปรดน้ำเป็น
 จำนวนมาก งานใครมีผู้คนไปรดน้ำมากดีเป็นการหรู ใครคิดบ้างว่า
 เจ้าสาวเขาจะรักอย่างไร การเชิญแขกรดน้ำแต่งงานเกิดจากการหลง
 ยศซึ่งผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย ก็ที่พอจะเห็นได้ผู้ที่ไปรดน้ำมักจะเป็นผู้
 อำนาจและมีเกียรติ การเชิญแขกไปรดน้ำเป็นการโถกออกไปนอก
 ประเพณี ตามประเพณีเดิมเขาเชิญเฉพาะผู้ปกครองและผู้บังคับของคู่
 บ่าวสาวไปรดน้ำเพื่อให้รู้เห็นเป็นพยานในการที่ได้เป็นสามีภรรยาแทน
 หัน บุคคลชายหญิงเมื่อแต่งงานแล้วก็เป็นอิสระจะไปอยู่แห่งใดก็ได้
 ออกจากอกพ่อแม่

กล่าวถึงประเพณีอาชีพ การทำพาน ทำขันอย่างที่บ้านหล่อทำ
 กันอยู่ทุกวันนี้ และการทำนาทำสวนเป็นประเพณีของเรามาแต่เดิม ชาติ
 ฉะนั้นยากจะเล่าเรื่องให้ฟังดีเรื่องหนึ่ง ได้พบทมิฬนครศรีธรรมราช
 หมู่บ้าน ๑ มีเรือนดี ๑,๐๐๐ หาด ทั้งบ้านจะหาใครมีเงินถึง ๕๐๐ บาท

ไม่มี แต่หาคนจนก็ไม่มี ผู้ชายทำสวน ผู้หญิงช่วยทำงานบ้าน ฉัน
 สอบถามได้ความว่า ดินที่ทำมาหาได้ก็ไปแตกเปื่อยเป็นเครื่องนึ่งห่ม
 บ้าง เครื่องใช้บ้าง เครื่องบริโภคบ้าง แต่วกมาดุกกันดุกกันใช้ ไม่
 มีการทะเลาะวิวาทกัน ตงหน้าทำมาหากิน การปกครองเขาปกครอง
 กันเป็นครัวเรือน

คราวนี้จะกล่าวถึงความมรณะ ขรรคมดาการตายจะเอาซากศพ
 ไว้ไม่ได้ ฉันได้อ่านพบในหนังสือของเซอร์อาร์ฟลิงก์ นักปราชญ์อินเดีย
 ว่าที่ตายแล้วต้องรับเอาไปฝัง พวกที่ถือทางพุทธเห็นว่าวิญญาณอาศัย
 รูป ร่างกายเป็นของไม่มีประโยชน์ พวกถืออย่างนิจเอาศพไปเผา
 คราวนั้นตนว่าการเผาศพเป็นขมาผู้ตาย คนที่ไม่รู้ จกเมื่อตายแล้วก็ไม่
 ควรไปเผา เพราะไม่มีจิตที่จะชมากัน ถ้าผู้หนึ่งเป็นศัตรูควรไปเผาอย่าง
 ยิง ทจริงเมื่อเวตาเผาเจ้าภาพควรบอกให้รู้ เท่านั้น ว่าศพคนนั้นจะเผา
 วนนั้น เขาจะไปเผาหรือไม่เป็นธุระของเขา และยังติดต่อไปอีกว่าผู้เผา
 ต้องเอารูปเทียนไปเอง เพราะตั้งใจไปขมาศพ เจ้าภาพไม่ควรตั้งรูป
 เทียนไว้ให้สำหรับผู้ไปเผา ในเมื่อเวตาได้รูปเทียนต้องตั้งใจอธิษฐาน
 ขอขมาอภัยต่อผู้ตายได้ดวงเกินอะไรไปบ้าง กระทำอย่างนั้นจึงจะนับว่า
 เป็นการถูกต้อง

(คัดจากหนังสือพิมพ์ไทย ฉบับประจำวันที ๒๐ มกราคม

พ.ศ. ๒๔๗๓)

ปราชญ์มหาวิทยาลัยเสด็จ
ว่าด้วย

พระราชมฤตคของพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงแต่งเมื่อวันท ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

อีก ๕ วันขึ้นไป ถึงวันที่ ๕ เมษายน จะเริ่มงานพระราชพิธี
เฉลิมกรุงเทพมหานคร อันประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี ในพุทธ-
ศักราช ๒๔๗๕ น งานเช่นเคยมาแต่ก่อนครั้งเดียว คือ เมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ กรุงเทพมหานครมีอายุครบ ๑๐๐ ปี เมื่อพุทธศักราช
๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้
มีการตั้งกองพระนครท่านองเดียวกับครั้ง

งานเฉลิมกรุงเทพมหานครครั้ง เจ้าพนักงานได้โฆษณาให้
ทราบกระบวนการที่จะทำ ปรากฏในหมายกำหนดการ และลงใน
หนังสือพิมพ์แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องนำรายการเหล่านั้นมาแสดงซ้ำในหนังสือ
อีก จะกล่าวถึงแต่ความมุ่งหมายของการพระราชพิธีทาดวงนี้ให้เขา
ใจกันชัดเจน ในหมายกำหนดการนั้น แบ่งการพระราชพิธีเป็น ๓ ภาค
ภาคที่ ๑ นถองพระนคร ภาคที่ ๒ เฉลิมศิริราชสมบัติ ภาคที่ ๓ บำเพ็ญ

พระราชกุศลทักษิณานุปทาน จะพรรณาความที่จะบอกอธิบายเป็น
รายการต่อไป

งานฉลองพระนคร คือว่า งานฉลองอายุพระนครอมรัตนโกสินทร์
ซึ่งประดิษฐานมาได้ ๑๕๐ ปี ก็เหตุนั้นประเพณีการฉลองอายุ
บรรดามนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชนชาวประเทศไหน ภาษาใด ย่อมถือว่าเป็นศิริ
มงคล ควรทสมชมนัด กล่าวเพียงชนตาใครอยู่มาได้แม้เพียง ๑ ปี
เมื่อถึงวันเกิดกับปีเกิดของตนก็ย่อมทำบุญให้ทาน พวงญาติและมิตร
สหายก็อำนวยการและให้ของขวัญด้วยความยินดี ดังชนไปก่วานนั้น ก็
เมื่อมีอายุยังน้อยอยู่มาได้ถึงอายุ ๕๐ ปี ย่อมมีการทำบุญฉลองอายุเป็น
การใหญ่ขึ้นไป ทำบุญให้ทานมากขึ้น มีพวกพ้องมาช่วยด้วยความ
ยินดีด้วยชน ถ้าอยู่ต่อไปได้ถึงอายุ ๖๐ ปี ก็กำหนดที่จะทำบุญฉลอง
อายุเป็นการใหญ่ การฉลองอายุ ๖๐ ปีนั้น ถือกันว่าเป็นงานที่ตักเตือน
ต้องทำส่นองคุณผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้อุปการะ เช่นบิดามารดาเป็นต้น ผู้
สูงอายุเป็นแต่คอยหวังให้พร ด้วยถือกันเป็นคติว่า ต่อผู้ใดมีลูกหลาน
ดี เป็นคนมีกตัญญูกตเวทิจงจะมีการฉลองอายุครบ ๖๐ ปี และยังม
ความจริงอีกอย่างหนึ่งประกอบกัน คือว่าคนเราทมาอยู่มาได้แม้เพียง
ชวบปี ๑ ก็ดี ๕๐ ปีก็ดี ๖๐ ปีก็ดี ที่สามารถทำบุญฉลองอายุได้ก็ด้วย
อาศัยเหตุที่รอดพ้นอันตราย อย่างหนึ่ง กับทมาความดีชดร้าวยสมควรแก่
อศภาพอย่างหนึ่ง จึงควรยหนดทมาอยู่มาได้ ถึงเช่นนั้นการฉลอง
อายุพระนครก็เป็นทำนองเดียวกัน ถ้าหากว่าเมืองใดประเทศใดมี
จุลาลดอยู่ราไป หรือมีชาติกมายายไม่มีความสุขเลย จะอยู่ถึง ๕๐๐ ปี

หรือ ๓๐๐๐ ปี ดึกไม่มีเหตุที่จะรุดตองบ้านเมือง คือเป็นเมืองที่อยู่เย็น
 เป็นสุขมาช้านานถึง ๓๐๐ ปี หรือ ๓๕๐ ปี จึงมีความศรัทธามงคล
 รุดตอง กับบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขได้นั้น ย่อมอาศัยเหตุอันเป็นสุข
 ดำเนินมาอย่าง เป็นคนว่า ชาวเมืองนั้นทั้งที่เป็นพนักงานปกครอง
 และเป็นทวยราษฎร์มีความสามัคคี ช่วยกันประกอบกิจการทำนุบำรุง
 บ้านเมืองในเวลาดังสมัย และช่วยกันแก้ไขความทุกข์ยากในเวลายุคเข็ญ
 เช่นมขาคักศักรมาขายกยอมลดละความดี หรือแม้จนชีวิตของตน เพื่อ
 รักษาบ้านเมืองให้เป็นอิสระอยู่แก่ตน พระนครอมรรัตนโกสินทร์นมศรี
 มงคลเช่นกล่าวมาทุกประการ เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน
 พระบรมราชจักรวงศ์ทรงเป็นประมุขของชาติ ชักนำประชาชนชาว
 ดัษณให้ช่วยกันต่อสู้ข้าศึกศัตรู และให้ช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมืองมีความ
 ดีด้วยดารามเจริญมาถึง ๓๕๐ ปีเข้าบัดนี้ จึงเป็นเหตุสมควรแก่เราทาง
 ไม่แตกต่างชาติใดภาษาใด ถ้อยคำสั่งนาไหนหรืออยู่ในเพศและชั้นบรรดา
 คักกชนใด ตั้งแต่เป็นชาวดัษณแต่กักควรจะยนิดี และถ้อยว่าการรุดตอง
 พระนครทรงนเป็นเกียรติยศแก่ประเทศดัษณ กับทั้งชาวดัษณทุกดัษณ
 ตั้งแต่ชนบรรพบุรุษ ตลอดมาจนถึงชนเราทางหลายทได้ช่วยกันทำการ
 รุดตองพระนครทรงน อธิบายอนันเป็นข้อใหญ่ใจความของการรุดตอง
 พระนคร

ถ้าท่านผู้ใดได้สังเกตในหมายกำหนดการของกระทรวงวัง ทมพ
 โฆษณาคจะแลเห็นได้ว่า พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งทรงกระกระบวนการพระราชพิธีจะทำในงานรุดตองอายุพระนครคราว
 นเป็น ๒ ประเภท ประเภทหนึ่งให้เป็นงานของชาวดัษณทั่วไป นับ

ตั้งแต่พระองค์เองตลอดจนถึงเหล่าประชาราษฎร์เป็นเจ้าของงานด้วยกัน
 ทุกคน ขอนพงเห็นได้เช่นในการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 กิตติ การสร้างปฏิมาบรรณราชานุสรณ์กิตติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระ
 ราชทานพระบรมราชานุญาต ให้คนทั้งหลาย บริจาคทรัพย์ เข้าด้วย ร่วม
 พระราชกุศลกับพระองค์ได้ตามใจสมัคร อีกอย่างหนึ่งพงด้งเกิดได้ใน
 หมายกำหนดการนั้น งานใด ๆ ในภาคที่ ๑ เป็นต้นแต่งงานบวงสรวงที่
 ของตำนานมหาดวงกิตติ งานทอดพระศรีรัตนศาสดารามกิตติ ทอดสัณฑ์กิตติ
 ที่ปฏิมาบรรณราชานุสรณ์กิตติ โปรดเกล้า ฯ พระราชทานโอกาสให้ราษฎร
 ชาวพระนครเข้าไปตั้งโต๊ะมาคมได้ทุกแห่ง เพื่อให้รู้ดีว่าเป็นเจ้าของงาน
 ถอดองพระนคร มีทั้งส่วนบุญและเมื่อก่ยรติในครั้งนั้นด้วยทวกัน ในความ
 ขอนควรที่ท่านทั้งหลายผู้มาในงานจะทรงไว้ในใจว่า ไม่ได้เป็นผู้มาเที่ยว
 เล่นหรือเป็นแต่มาดูเล่นสนุก ๆ ที่เท่านั้นมาโดยฐานเป็นเจ้าของงานส่วน
 หนึ่งตามอัธยาศัยของตน และควรยินดีอนุโมทนาในการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริชกนาคันให้ทำการกศดอนัน

คราวนี้จะว่าถึงพระปฏิมาบรรณราชานุสรณ์ ซึ่งทรงพระราชดำริ
 ให้สร้างขึ้นในการเฉลิมกรุงเทพ ฯ ครองนี้ คือพระบรมรูปพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฏิมาบรรณาธิราชผู้ประดิษฐาน
 บรมมหาจักรวงศ์ และทรงสร้างกรุงเทพมหานครพระมหานครอมรินทร์
 นัง ๑ กับสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาสร้างประกอบกับพระบรมรูปนั้น
 เพื่อจะขยายเขตพระนครให้ไปมาได้สะดวกถึงจังหวัดธนบุรี รวมเป็น
 พระนครอันเดียวกนอก ๑

ในล้นพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น
ควรเข้าใจว่า มิใช่แต่เป็นเครื่องหมายเฉลิมพระเกียรติเฉพาะพระองค์
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเท่านั้น ย่อมเฉลิมเกียรติของ
ชาวยุทธศาสนิกชนของเรามากมาย ซึ่งได้โดยเด็ดขาดของพระเดช
พระคุณเป็นพระกษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย

ความมั่นคงของชาติไทยกับประเทศสยาม ซึ่งได้มีมาด้วยพระ
บารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเพียงใด ผู้ที่ได้อ่าน
หนังสือพงศาวดารและจดหมายเหตุต่าง ๆ ทราบเรื่องประวัติของไทย
เราใน ๑๕๐ ปีนี้มาก แต่ผู้ที่ไม่ได้อ่านหรือไม่ได้ทราบความมั่นคงจะ
มีมากกว่า จะนำความบางข้อมากล่าวในปาฐกถาให้ทราบว่า พระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงทำสิ่งใดไว้บ้าง ซึ่งตัวเรา
ยังได้รับประโยชน์เหมือนอย่างว่าได้รับพระราชทานมรดกอยู่ในกาดบดิน
จะเอ่อกมาพรรณนาแต่เป็นข้อสำคัญ มิให้เบียดเบียนเวลายาว

พระราชมรดกที่ ๑ นั้น คือกรุงเทพพระมหานครรัตนโกสินทร์
ที่เราอยู่ทุกวันนี้ บางทีผู้ยังไม่รู้เรื่องสร้างพระนครรัตนโกสินทร์จะมี
มาก จะเล่าให้ฟัง

เมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น บ้านเมือง
เสียหายยับเยินมาก ผู้คนตกถึงมือจับกวาดต้อนเขาไปเมืองพม่าหมด
สิ้นทรัพย์สินสิ่งใดถึงมือก็เอาไปหมด วัดวาอารามและบ้านเรือนที่เขาไปไม่
ได้ก็เอาไฟเผาเสีย เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี ยกกองทัพขึ้นมาจากเมือง
จันทบุรี ไปตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น ชนะพม่า พม่าแตกหนีลงกรุงศรี
อยุธยา แต่ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีได้คนมาแต่จากเมือง พระเจ้ากรุงธนบุรี

ทรงทราบอย่าพม่าคงยกมาอีก จะทำอย่างไรดี ถ้าจะเอาที่พระนคร
 ศรัทธาเป็นฐานทัพต่อสู้ข้าศึกอย่างเดิม กษัตริย์ของเป็นขอคำคุณอยู่ ๒
 ประการ คือพระนครศรัทธาใหญ่โต ผู้คนไม่พอรักษาพระนครต่อสู้
 ข้าศึกได้ อีกขอหนึ่งพระนครศรัทธาตั้งอยู่ท่งตานาคน ข้าศึกอาจยก
 กองทัพบุกเข้ามาถึงพระนครได้ง่าย จึงลงมาตั้งราชธานีที่เมืองชนบท
 ที่เขาเมืองชนบทเป็นราชธานีเพราะเหตุ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งรักษาง่าย
 กว่าพระนครศรัทธา ด้วยเป็นเมืองเล็กและอยู่ต่ำลงมาถึงดอนดำน
 ดัก อาจจะใช้กองทัพเรือต่อสู้ข้าศึก และข้าศึกก็อาจจะต้องมกกองทัพเรือ
 จึงจะมาได้สะดวกน้อยอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ นั้น เพราะเมืองชนบทอยู่ใกล้
 ทะเล อาจจะใช้เรือของต้องการจากต่างประเทศได้ง่าย หรือที่ลัดเข้าต่อสู้
 ข้าศึกไม่ไหวก็อาจถอยกองทัพไปทางเรือได้ไม่เสียผู้คนแก่ข้าศึก พระเจ้า
 กรุงชนบทจึงตั้งเมืองชนบทเป็นราชธานี และเอาแบบอย่างเมืองพิษณุ
 โลกมาสร้างกำแพง ๒ ฟาก เอาด้านในไว้ถวายพระนคร เพื่อจะรักษา
 กองทัพเรือไว้ในพระนคร ก็แต่ต่อมาในสมัยกรุงชนบทนั้นเอง เมื่อ
 พม่าได้ชนะหัวเมืองแม่ทัพยกมาตีเมืองพิษณุโลก พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรักษาเมืองพิษณุโลกต่อสู้ข้าศึกอยู่ถึง ๔
 เดือน ได้ทรงทราบตระหนักว่าท่งตานาอยู่กตางนั้น ถ้าหากในการที่
 จะต่อสู้เมืองข้าศึกเข้ามาถึงดอนเมือง เพราะจะถ่ายเทผู้คนไปช่วยกันยาก
 ที่เมืองพิษณุโลกทรงกระทำสะพานข้ามแม่น้ำถึง ๓ สะพาน แต่กระนั้นยัง
 ถ้าหากเต็มที ที่กรุงชนบท ถ้าหากใหญ่และดัก จะทำสะพานก็ไม่ได้
 ถ้าข้าศึกเข้ามาได้ถึงเมืองจะรักษาไม่ไหว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-
 ฟ้าจุฬาโลก คงจะได้ทรงพระราชดำริเห็นมานานแล้วว่า ควรย้าย

พระนครมาตงทางฝั่งตะวันออกแต่ปากเดียว เพราะเป็นชัยภูมิ ด้วยอยู่
ตรงหัวแหลมแม่น้ำใหญ่เป็นคูพระนครถึง ๒ ด้าน ดันนั้นฐานว่า
ปัญหาเรื่องย้ายราชธานีข้ามปากน้ำจะเคยได้ปรึกษาในรัฐบาลกรุง
ธนบุรี และจะได้ตรวจทำแผนที่พลเรือนเสร็จแล้ว แต่หากพระเจ้ากรุง-
ธนบุรีไม่ทรงเห็นชอบด้วย หรือคิดด้วยมีเหตุการณ์ขัดขวาง จึงระงับ
มาจนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกได้ตั้งปราบดาภิเษกทรงพระราชดำริเห็นเป็นแน่ว่า ในไม่ช้าคง
จะมีศึกพม่ามาตีเมืองไทยอีก จึงตรัสสั่งให้บรมมอสร้างกรุงรัตนโก-
สินทร์ในเดือนเมษายนที่เสด็จปราบดาภิเษกนั้นเอง ด้วยเดชบุญในเวลาด
สร้างพระนครนั้น ทางเมืองพม่าพระเจ้าปะดุงพึงจะได้เป็นใหญ่ พม่า
ยังต้องรบพุ่งกันเอง บ้านเมืองไม่ปรกติ ไทยมีเวลาว่างคึกอยู่ ๓ ปี
พอสร้างพระนครสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ในปีนั้นเอง พระเจ้าปะดุงยก
กองทัพใหญ่มาตีเมืองไทย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

พระราชมนต์ดั่งที่ ๒ นั้น คือ พระพุทธมหายานรัตนปฏิมากร
พระแก้วมรกต ซึ่งเรานับถือกันเป็นศรีของบ้านเมือง พระแก้วมรกต
พระองค์นั้น เป็นพระพุทธรูปทนต์ทองคำหนักอึ้งดั่งการบูชา เป็นมิ่ง
ขวัญของประเทศไทยเป็นอัครदैโโบราณมาหลายแห่ง นับแต่ที่โกตเคียง
คือ เมืองเชียงใหม่เมื่อเป็นประเทศล้านนา และเมืองหตวงพระบาง
เมืองเวียงจันทน์ เมื่อเป็นประเทศล้านช้าง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
กรุงศรีสัตนาคนหุต แต่ประหลาดอยู่ที่ไม่เคยได้มาไว้ในประเทศสยาม
ทั้งในสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ตั้งเป็นจอมพล ขนไปตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุต

มชยชนะ จึงได้พระมหามณเฑียรนิมากรมาสู่ประเทศสยามเมื่อ พ.ศ.
๒๓๒๑ เป็นศรีพระนคร จึงทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นประ-
ดิษฐานไว้ ให้เราทั้งหลายได้สักการบูชามาจนตราบนานเท่านาน แม้
พุทธศาสนิกชนชาวต่างประเทศก็พากันมาสักการบูชา ด้วยนับถือเป็น
มหาเจดีย์อันหนึ่งหนึ่งในโลก

พระราชมฤตกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังที่
๓ นั้น คือ อิศราภาพของชาวดสยาม จะเล่าเรื่องให้ฟังต่อไปคือ

พอสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วในปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๓๒๗ ปีนั้นเอง
พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทย ตีทัพมาครองพระเจ้าปดุงเป็นจอมพล
เอง ยกกองทัพหกดวงมาทางด้านพระเจดีย์ ๓ องค์ เวदानนพระเจ้า
ปดุงมีอำนาจปกครองด้วยพระเจ้าหงสาวดีแต่โบราณ ด้วยปราบประเทศที่
ใกล้เคียงเอาไว้ในอำนาจได้รอบข้าง กระเกณฑ์ให้พวกเมืองขึ้นที่อยู่ต่อ
แดนไทยยกกองทัพมาตีหมอบตเมืองไทยด้วย ข้าศึกจึงยกกองทัพเข้ามา
ทุกทิศทุกทาง จำนวนพลมาก เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยมี
มาในพงศาวดารแต่ก่อนทั้งสิ้น ฝ่ายไทยเราในเวदानนก็กำลังน้อยยิ่ง
กว่าที่เคยสู้ศึกพม่ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือในสมัยกรุงธนบุรี
ด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือยบเยนเดียเมื่อครั้งศึกอะแซหวนก ไม่มั่งคั่ง
รพดทางหัวเมืองฝ่ายเหนือมาช่วยตั้งแต่ก่อน มรพดอยู่แต่ในทีกัด
กรุงเทพ ฯ เท่านั้น อาศัยพระบัญชาบารมัททรงพระราชดำริกระบวน
ยุทธ ซึ่งอาจจะได้ว่าดีเป็นอย่างวิเศษดี คือเอาคนน้อยสู้คนมากชนะ
ได้ด้วยความคิดดี จำนวนพม่าที่ยกเข้ามาในคราวนั้น ถ้าจะเปรียบกับ
จำนวนไทยที่มั่งคั่งเห็นจะราวสองเท่าหนึ่ง รอดด้วยอยู่อย่างเดียวทุกของ

ทพพม่ายกเข้ามาไม่พร้อมกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
 โลกทรงสืบทราบข่าวศึกทยกมาทางไหน ๆ แล้ว จึงโปรดฯ ให้จัด
 กำลังที่จะต่อสู้เป็น ๓ กองทัพ กองทัพฝ่ายตะวันตกให้สมเด็จพระอนา
 ชิราช กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งที่ตำบลลาดหญ้า
 ในแขวงจังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นทราบเชิงเขาบรรทัด ซึ่งพม่าต้อง
 เดินกองทัพเข้ามา ให้คอยสกัดกั้นกองทัพหลวงของข้าศึก ซึ่งพระเจ้า
 ประดุงยกมาเอง อย่าให้ถึงมาถึงทราบได้ อีกกองทัพหนึ่งเป็นกองทัพ
 สำหรับต่อสู้ศึกที่ทางเหนือ ให้กรมพระราชวังหลังเป็นแม่ทัพ ยก
 ไปตั้งอยู่ที่ตำบลปากน้ำโพ แต่มิคำสั่งไปว่ามีให้รบรกับข้าศึก เป็นแต่ตั้ง
 มั่นกั้นมิให้ข้าศึกทางหลวงลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้ อีกกองทัพหนึ่งเป็น
 กองทัพหลวงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นจอมพลเอง
 ตั้งอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ถ้าศึกหนักมอทางไหน ก็จะได้ช่วยทางนั้นให้ทันท่วง
 ท กระบวนยุทธศาสตร์เป็นดังนี้ กองทัพพระเจ้าประดุงทยกมาทางด้าน
 พระเจดีย์ ๓ องค์ ต้องเดินทางบ้น้ำมาบนเขา ทางต้องหาบขนเค็มยง
 อาหารมาด้วยความลำบากกระยะทางกว่า ๓๐ วัน พอกองทัพหน้าข้าม
 มาถึงเชิงเขาตลาดหญ้าถูกกองทัพไทยตัดตามให้ลงมายังทราบได้ รบ
 กันอยู่หลายวัน ไทยตีกองทัพหน้าของพม่าแตกถอยไป ฝ่ายกองทัพ
 หลวงและกองทัพอื่นของพม่าต้องคดคองอยู่บนเขา ก็เกิดอดอยากอดโรย
 ไปทงนั้น เมื่อพระเจ้าประดุงทราบว่าทัพหน้าแตกแตกก็ต้องเลิกทัพถอย
 ไป ครั้นกองทัพหลวงของพม่าถอยไปแล้ว กองทัพไทยทางฝ่ายเหนือ
 กระดมตีกองทัพพม่าที่ยกมาทางนั้นแตกถอยไปหมด ส่วนกองทัพกรม
 พระราชวังบวร ฯ ก็ยกตั้งไปตีกองทัพพม่าที่ยกลงมาทางฝ่ายใต้ จน

ถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้พม่าออกจากพระราชอาณาเขตได้หมด
การทไทยชนะสงครามครั้งตกดาวน เป็นมหาชัยด้วยอาศัยพระเดชบัญชา
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในกระบวนยุทธศาสตร์ ถ้า
ไทยแพ้พม่าครั้งนั้นคงเสียบ้านเมือง และบรรพบุรุษของเราคงจะถูก
จับเอาไปเป็นเชลยอีกเหมือนเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นการท
ชนะศึกในครั้งตกดาวน จึงเป็นการรักษาอิสรภาพไว้ให้เป็นมรดกแก่
เราออกอย่างหนึ่ง

พระราชสมฤตยครั้งที่ ๔ นั้น คือความบริบูรณ์ของพระพุทธศาสนา
ซึ่งถึงความเสื่อมทรามมาแต่เมื่อบ้านแตกเมืองเสีย กรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าพระส่งขัตติยอจยวงศ์พระบรมอัยยิกาพระเจ้าเอกทัศ
เสียเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพยายามรวบรวมชนใหม่ แต่
ทำไม่ได้เท่าใดก็เกิดเกิดจลาจลในพระศาสนาอีก มาถึงพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้คงดังเดิม คือ
ทำนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ซึ่งทรงศีลตั้งวรและรอบรู้พระธรรมวินัย แล้ว
โปรด ฯ ให้ประชุมช่วยกันทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง
ได้เป็นหลักฐานในการศึกษาและตั้งสอนพระพุทธศาสนาขึ้นมาในประเทศ
สยามจนทุกวันนี้ จึงควรนับว่าเป็นพระราชสมฤตยพระราชทานไว้ให้แก่
เราทางหลายออกอย่างหนึ่ง

พระราชสมฤตยครั้งที่ ๕ นั้น คือ กฎหมายและแบบแผนประเพณี
สำหรับบ้านเมือง ซึ่งกระจัดกระจายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา
โปรด ฯ ให้ชำระรวบรวมฉบับ แล้วทรงเลือกสรรข้าราชการเก่าที่มี
ความรู้ให้ประชุมปรึกษากันตรวจชำระ และทรงตรวจตราแก้ไขด้วย

พระองค์เองเป็นที่สุด แล้วตราไว้เป็นหลักฐานสำหรับพิพากษาอรรถคดีสืบ
มา แม้ในเวदानททำประมวลกฎหมายชนใหม่แล้ว ก็ยังคงอาศัยใช้
กฎหมายและแบบแผนประเพณี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลกได้ทรงตั้งไว้ไม่เลิกได้หมดทีเดียว จึงควรนับว่าเป็นพระราชมฤตก
กอย่างหนึ่ง

แต่พระราชมฤตกที่สำคัญอย่างยิ่งยังมีอีกสิ่งหนึ่ง คือ ททรงประ
ดิษฐานพระบรมราชจักรวงศ์ให้สืบสันตวงศ์มาถึง ๗ รัชกาล พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในราชวงศ์ทุกพระองค์ ก็ได้ทรงทำนุบำรุงประ
เทศสยามมา ทั้งด้วยการป้องกันภัยอันตรายภายนอกและภายใน ให้
ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินมีอิสระและความสุขสำราญสืบกันมา และได้ทรงจัด
การแก้ไขระเบียบราชการปกครองบ้านเมืองให้เทียมทันประเทศอื่น จน
ประเทศสยามของเราได้ความยกย่องชื่นชมอมาเสมอไม่ขาดกับประเทศที่
เจริญแล้ว ทงนี้ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชจักร
วงศ์ สืบสันตวงศ์มาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจน
ถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทุกพระองค์ทรง
ปกครองชาวเราคงแต่ชนบรพบุรุษได้รับความร่มเย็นเป็นสุขสืบกันต
มาจนถึงตัวเราในบัดนี้ ก็เป็นพระราชมฤตกของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชทานแก่ชาวสยาม

ท่านทั้งหลายเมื่อไปบูชาพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกที่ปฐมบรมราชานุสรณ์ ควรระลึกถึงพระเดชพระคุณดังกล่าว
มา ถ้ามั่นใจเช่นนั้นแล้วความสวัสดีมีมงคลและความสุขสำราญก็จะ
แก่ท่านทั้งหลายทั่วไปตลอดกาลนาน

ส่วนการพระราชพิธีออกแผ่นกษัตริย์ เป็นส่วนในบรมราชวงศ์
 คือเฉลิมราชศรีสมบัติให้ทรงพระเจริญเดชเกษมดำรงอายุ อีกภาคหนึ่งคือ
 การบำเพ็ญพระราชพิธีทักษิณานุประทาน เป็นการสว่นพระองค์พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศพระราชกุศลต่าง ๆ ที่ได้ทรงบำเพ็ญแล้ว
 ถวายสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบูรพการี เหมือนอย่างกราบทูล
 ให้ทรงอนุโมทนาในการที่พระองค์ได้ทรงเป็นประมุขนำชาวสยามกระทำ
 ให้เกิดสวัสดิมงคล และเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองทรงน ด้นขอความ
 ปาฐกถาเพียงเท่านี้

(คัดจากไทยเชษมรณมชาวนบัตที่ ๑๗๔)

เทศกาลพระบาท

การไปนมัสการรอยพระพุทธรูป หรือที่เรียกกันอย่างย่อ ๆ ว่า “ไปพระบาท” ซึ่งเป็นการได้เคยครึกครื้นเอิกเกริกอยู่แต่ในโบราณกาลแล้ว รอยพระพุทธรูปนั้น บัดนี้คงจะกลับครึกครื้นขึ้นใหม่อีกเป็นมั่นคง แต่ว่าการครึกครื้นขึ้นใหม่นี้ ไม่ใช่เป็นอย่างโบราณกลับมาครึกครื้นเป็นการครึกครื้นไปอย่างอื่นทางใหม่ เป็นแต่ดีกว่าอาศัยชื่อว่าพระบาทเป็นเค้า เหมือนกับชื่อท้าวเวียงหนวดดอเทพาน

เมื่อจะกล่าวด้วยเทศกาลพระบาท ถึงความประสงค์จะเป็นไปในทางใด ก็จำเป็นจะต้องกล่าวถึงต้นเหตุไปถึงเรื่องรอยพระพุทธรูปที่เขาตั้งพนม ซึ่งเขาคือเขาของคฤหาสน์ที่ไปไหว้พระบาทนั้นด้วยเล็กน้อย และเรื่องรอยพระพุทธรูปนั้นปรากฏในพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ว่าพราหมณ์คนหนึ่งชื่อนายบุญไปพบรอยเท้าใหญ่ในศิลาบนเขาใหญ่ เขาเมืองสระบุรี เมื่อจุลศักราช ๙๖๘ ปี พระเจ้าทรงธรรมเสด็จไปทอดพระเนตรบังว่าเป็นรอยพระพุทธรูปโดยแท้ เพราะได้ด้วยคำดังกล่าวว่ารอยพระพุทธรูปอยู่ในเมืองไทยแห่งหนึ่ง จึงได้ทรงสร้างพระมณฑปล้อมรอยพระพุทธรูปนั้น และทำที่ต่าง ๆ ในบริเวณเป็นอันมาก ที่พระพุทธรูปที่ใดเป็นที่ประชุมชนไปนมัสการตามฤกษ์ปีแต่ไหนมา ถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินต่อ ๆ มา ก็ได้ไปทรงนมัสการแทบถ้วนทุกพระองค์ และทรงก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณนั้นขึ้นเป็นอันมาก ที่พระพุทธรูปนั้นจึงเป็นเจดีย์สถานอันสำคัญในพระราชอาณาเขตแห่ง ๑ ตลอดจนกาลบัดนี้ ในทิวเขาพญาไม่มีความประสงค์จะปรากฏ

และวิชา ถึงข้อที่วาทะพระพุทธรูปนั้นจะเป็นรอยที่พระพุทธรูป
ได้มาเหยียบไว้จริงหรือไม่จริง ใครเชื่ออย่างไรข้าพเจ้าเชื่ออย่างไร ก็
ขอให้เชื่อกันไปอย่างนั้นก่อน

จะขอกล่าวแต่ด้วยประเทศที่มีอาณาตามสมควร ที่หมู่เขาพระ
พุทธรูปนั้นเป็นเขาอยู่ใกล้กรุงเก่ากว่าเขาหมื่นพันต้นโดยรอบ และ
อยู่ห่างด้านนอกเรือเดินได้สะดวกเพียง ๕๐๐ เส้นเศษ มีภูมิตาเนาที่เทว
ธนูถนัดนานมาก จำเดิมแต่ทางทชนกเป็นทางราบ รถและเกวียนเดินได้
ทั้งกลางวันกลางคืน จะว่าด้วยม้า ๆ ก็ไม่รอกขัด จะเที่ยวเตร่เดินเหินก็
ง่าย จะว่าด้วยเขา ๆ ก็คงตามหนักหนา เป็นฉากชันอยู่ใกล้ ๆ กัน
วันหนึ่งจะเที่ยวลัดก็ลัดไม่ต้องปีนป่ายลำบากยากเย็นก็ไปได้ จะว่าด้วย
พืชนก ๆ ก็นาเดินนาน ด้วยบางแห่งเป็นลำธาร บางแห่งก็เป็นหินลาด
บางแห่งก็เป็นชายป่า เดินลัดเห็นเหนื่อยหนึ่งต้องเหนื่อยอีกไม่เบื่อ จะว่าด้วย
กระบวนถ้ำถ้ำ ถ้ำไหนในเมืองไทยที่สนุกชุกชุกยิ่งกว่าถ้ำมหาสนุกใคร
เคยเข้าไปจนถึงที่สุดได้บ้าง

ถึงกระบวนที่จะเที่ยวพเนจรต่อไปอีกก็ไม่รู้ว่ากัแห่ง ไปตพบรูก
ใกล้ หรือจะไปพระฉายตลอดจนหนองโนหนองยาวและเมืองนครนายก
หรือจะไปเขาแก้วพระบาทใหม่ เขาคอกและแก่งคอย ดงพระยาไฟพระ
ยากดาง ก็ไปได้ทั้งนั้น ถ้าจะรวมความดงว่าแต่ต้น ๆ เอาความสนุก
สนุกถนัดนานของคนชนบทดังแล้ว ที่อื่น ๆ ที่ไหนทั่วทั้งเมืองไทยจะสม
ควรรับรองรอยพระพุทธรูปยิ่งกว่าเขาหมื่นไปแล้ว เป็นอันไม่มีเคย
จะไม่เป็นทคนทงหาย พากันนิยมยินดีไปนมัสการ นับด้วยหมื่นด้วยแสน
อย่างไร

อนึ่ง การที่คนทั้งหลายพากันนิยมไปไหว้พระบาทนั้น ย่อมทำให้
 ประโยชน์เกิดเป็นอันยิ่งใหญ่ได้หลายอย่าง คือความศรัทธาเลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนามากเจริญยิ่งขึ้นในสันดานคนได้เป็นอันมาก แท้จริงถึง
 ว่าการที่จะเกิดกุศลและความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ไม่จำเป็น
 จะต้องเป็นเพราะรอยพระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธรูปที่ไหนเลยนั้น
 ก็จริงอยู่ ก็แต่ขออาศัยคนซึ่งความศรัทธาจะบังเกิดขึ้นไม่เหมือนกัน
 เปรียบเหมือนอย่างคนใช้น้ำพิภพดังเกิดเวदा ผู้ใดมีสติกำหนดเวตาธุระ
 ของตนมั่นคงอยู่แล้ว ถึงใช้เพียงน้ำพิภพเพียงใด น้ำพิภพก็เป็นคนก็
 พอประโยชน์ แต่คนบางชนิดความกำหนดไม่แม่นยำได้เหมือนเช่นนั้น
 ก็ต้องใช้น้ำพิภพ น้ำพิภพปลุกเมื่อดังกำหนดดังสติยังไหลเล็ดอยู่ เดี๋ยว
 ระวังสติปัญญาหมองนั้นก็จะตื้นเขินให้ระงกจนได้ทันทีทั้งนี้ จึงไม่เลียดกิจ
 ธุระของตน พระพุทธรูปเหมือนดังระฆังน้ำพิภพสำหรับตีเตือนสติของ
 คนบางจำพวกให้เกิดเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาได้ การที่มีเทวีกาถาให้
 พระบาทจึงยอมเป็นประโยชน์กำไรแก่พระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ยัง
 ประโยชน์ที่ให้ความสละทรัพย์แก่ราษฎร เฉพาะการค้าขายแลกเปลี่ยน
 ทรัพย์สมบัติแก่กันนั้นมาก คือพวกชาวบ้านป่าเมืองดอนที่ขาดเงิน
 ทอง ต่างก็จัดหาสิ่งของควรมีราคาหาขายในแขวงนั้น คือเครื่องยาและ
 สัตว์ป่าต่าง ๆ มาขายได้เงินทองตามปรารถนา ข้างพวกชาวกรุง ๆ มี
 เงินแต่ขาดเงินเครื่องยา อยากได้สัตว์ป่าก็พากันไปซื้อได้ตามความประสงค์
 พวกชาวกรุง ๆ บางพวกเขาของต่าง ๆ ที่ชาวป่าหาขายควรต้องการคือ
 ผ้าพรรณนุ่ม ๆ และแหวนตะกวดห้อมกะด้าเป็นต้น ขนไปจำหน่ายขาย
 ก็ได้กำไรมาตามประสงค์ ฝ่ายเจ้าของถวิลเจ้าของข้างป่ามาพาทนุ

อ้างการให้ไปรับจ้าง ก็ได้ประโยชน์คน เมื่อจะว่าโดยย่อแล้วพระพุทธ-
บาททำให้เกิดความดีสำราญ แก่ราษฎร ผู้กระทำการค้าขาย ได้เป็นอัน
มาก ยังประโยชน์ทั้แก่ภูมิประเทศนั้นก็มีอีก ด้วยที่เดิมเป็นป่าเปิดยว
ที่มากถนนหนทางไร้บ้านผู้คน จนเป็นทางไปมาสะดวกได้ ดังนี้ ก็
เพราะอานภาพรอยพระพุทธบาทนั้นเป็นเค้ามุด ยังประโยชน์อย่างอื่นก็
ยังมี จะพรรณนาไปก็จะยืดยาวนัก เป็นแต่จะชี้ให้เห็นว่าที่มรอยพระ-
พุทธบาทชนทนนั้น เป็นประโยชน์ทั้งอย่างทพรรณนามาแล้ว และเป็น
ประโยชน์อย่างใหม่ ๆ ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ตีรายประโยชน์ที่ยัง
ไม่เคยมีจะมชนได้ในอนาคตเพราะพระบาทนอกหลายประการเป็นดังนี้

ธรรมดาสิ่งซึ่งมีอยู่ในโลก จะหาให้เป็นสิ่งวิเศษโดยรอบทีเดียว
นั้นหายากยิ่งนัก ฉะนั้น ประเทศภูมิสถานเขาพระบาทก็มีที่เดียวอย่าง
เหมือนเช่นนั้น เพราะถึงว่าหน้าแดงจะดงดงงามต้นกล้วยนานปานใด เมื่อ
ถึงเทศกาลฝนก็กลับกลายเป็นอย่างหนึ่ง พืชราบรณก็กลายเป็นโคลนตม
หล่มลึก ดื้อเกวียนเดินไม่ได้ เขาและป่าไผ่ก็กลายเป็นหนองน้ำระกนทับ
ท่วไป ใครเคยขึ้นไปได้ความสนุกสนานเมื่อหน้าแดง ต้องกลับชนหน้า
ฝนก็จะได้แต่ความไข้เจ็บทุกขเวทนาลงมา แทบถึงอันตราย แก่ชีวิตก็เป็น
ได้ เพราะเหตุนี้คนทั้งหลายจึงขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาทได้แต่ปีละ
ฤดูเดียว

ก็แต่เมื่อเพราะที่ไปอีกอย่างหนึ่ง จะว่าเป็นความเสียแท้ทีเดียว
ก็ไม่ได้ ด้วยเทศกาลพระบาทที่ยังมีคนนิยมครกครนด้นมาจนบัดนี้ ก็
เห็นจะเป็นเพราะที่ไปได้แต่ปีละฤดูเดียวด้วยดอกกระมัง ถ้าเป็นที่ไปได้
ง่าย ๆ อยู่เสมอก็เห็นจะไม่สู้นิยมคนเดินกันไปนัก ดูแต่วัดพระแก้วก็

๕๕

จัดว่าเป็นอย่างงดงามควรชมอย่างยอดเยี่ยมแล้ว ก็ไม่เห็นชาวท่าพระตะ
 ทำย่นหมเอ็กเกริกกันมาบูชาปานใด ต่างคนก็คงมีความเต็มใจได้มา
 ชมสักการด้วยความนิยมนั่นแหละ แต่คงมาหยอຍกันทีละคนสองคน มาเมื่อ
 ไรก็ได้อาจจะไม่เอ็กเกริกเอะอะ ถึงคราวตรุษสงกรานต์คนคนมากมาย
 ถึงเกิดสนุกเป็นแต่พวกมอญลาวที่อยู่ไกลมาตากทงน่น ถ้าพระพุท
 ธิบาทอยู่ใกล้ไปง่ายเหมือนวัดพระแก้วแล้ว ก็คงจะดูขึ้นไปเหมือนเช่น
 ถึงว่าพนทภูมิสถานพระบาทจะเต็มอเหมือนกันทุกฤดู การที่จะไปก็มีไ
 ง่ายทีเดียว คนที่จะไปต่างต้องออกเงินต้องแรงงานของตนตามมากและ
 น้อยแทบทวกัน ก็จะเป็นเหตุขัดขวางได้อีกทางหนึ่ง จึงว่าที่ไปพระบาท
 ได้แต่ปีละฤดูเดียวหนึ่ แต่ก็ไม่ได้ทำให้เต็มเสียประโยชน์อันใดนัก หรือจะ
 ว่าถ้าไปได้ทุกฤกษ์ก็คงจะไม่ครึกครื้นเหมือนไปได้แต่ฤดูเดียวเช่นนี้กว่าได้

เทศกาดกำหนดคนไปพระบาท ใครจะเป็นผู้กำหนดนัดหมายไว้
 แต่เดิมก็ไม่ทราบเคย แต่ดูเป็นความเข้าใจทวกันเป็นกต่างว่า “กต่าง
 เดือน ๓ และเป็นพร้อมกันที่พระบาท” เช่นนี้ ก็เป็นเวลาดำเนินการหมาย
 กว่าอนอื่น เพราะฤดูใบไม้พอร่วงเต็มที่ ดินก็แห้งสนิทหมดความชื้นจับ
 จะมทพระบาทและร้อนก็ยังไม่จัดนัก เดือนก็กำลังสบาย น้ำท่าในดำ
 ชารตระบ่อก็ยังพอหาได้ อนึ่ง เกวียนช้างมาพาหนะก็พอเสร็จการไ้หน้า
 คนชาวนากพอว่างธุระลง จะหาเวลาอันให้เหมาะกว่านั้นเห็นจะไม่มี

กำหนดนัดหมายการอย่างอื่น ยิ่งว่ามคดาดเคตอน ดะตัมกันได้บ้าง
 แต่กำหนดวันชนพระบาททชางอศักรัย เข้าใจพร้อมเพรียง ชุมชาบกั
 เสียจริง ๆ ถ้าจอนวันเข้าแล้วโดยนแต่ได้ยงว่าคนนั้นจะไปพระบาทคน
 จะไปพระบาท อย่างคำ ๆ ได้ยินเสียงว่าอยากไปพระบาทก็ออกแซ่ไป

บางพวกมั่วหรือนักจตเรือแพพาถูกหลานญาติพี่น้องไป บางพวกก็โดย-
 ภารเขาไปประจำไม่มีกำลังพาหะ บางทีถึงผู้รับอาสารเรือเขาไป
 กับ ไม่ว่าแต่กรุงเทพ ฯ แต่บ้านบ้างบางไหน ๆ ก็รับเร่งจะไปให้ทัน
 กำหนดวันนั้น ครั้นถึงท่าเรือคตอ่านเรื่องจะขึ้นเดินไปทางบก ใครถึง
 นั้นแล้วจะเว้นไม่ขึ้นไปถึงพระบาทได้ ถึงเจ้าพวกรับอาสารเรือไป ก็
 เป็นอันเหลือกำลังที่จะรับอาสารเรือได้ ตกตงเป็นไม่มีใครเผารือ ถึง
 ต้องจ้างพวกชาวบ้านอยู่ท่าเรือให้เผารือ เป็นธรรมเนียม ถ้าถึงฤ-
 ษีเจ้าพวกนั้นเป็นคตหางคอยรับฝากเรือหากินกันเสียชนหนึ่ง คราวนั้นถึง
 พวกเจ้าของแถวนี้และข้างมาซึ่งเอามาคอยรับจ้าง ถ้าคนแรกชนยัง
 น้อย ถึงได้ค่าจ้างเล็กน้อยก็ตกลงยอมรับไปส่งถึงพระบาท ถ้าวันจวน
 คนอดแต่ค่ารับเร่งจะขึ้นไปให้ทันกำหนดก็โกงราคาชน คนไปก็ต้องยอม
 ด้วยจะรับไปให้ทันวันกำหนด คราวนั้นถึงเจ้าพวกบางโหนด เฉพาะคต
 บ้านอยู่พอเหมาะ คนไปออกจากท่าเรือแต่เช้าพอถึงหนักพอออกหัว
 เจอพวกชาวบ้านมาหนึ่งเผารือตามชายอยู่ ใครเลยจะเว้นได้ก็ต้องแวะ
 เข้าไปส่งด้วยด้านบางโหนด เฉพาะโฮ้เต็ดขายข้าวตามปรากฏชื่อ
 เตี้ยดังดัง ครั้นขึ้นไปถึงพระบาท ยังต้องชวนชวดยหาเข้าโรงที่อยู่
 ห้างเล็ก ๆ น้อย ๆ มีเป็นอันมากก็ยังไม่มีใครพอคน ใครชนถ้าไปก็มัก
 จะได้รับความลำบาก ต้องถึงตาตปรายอยู่กลางน้ำ

เมื่อถึงวันกลางเดือน แดดวงบริเวณถานพระบาทข้างกระไร คน
 ข้างอดแะแซ่ของกันเสียจริง ๆ เกือบจะไม่รู้ว่าเป็นถานพระบาทที่อยู่เรียง
 เขากกลางน้ำ เดินไปทางไหนก็คน ดูไปทางไหนก็คน พระบ้างคตผู้ดี
 บ้างหญิงบ้างชายบ้าง เด็กบ้างผู้ใหญ่บ้าง ตานนายน พื่อน้องนี้ ทรู

จากนั้นเคยกันก็มี แผลกหน้ามาใหม่ก็มี ต้มคนทกชนิดไม่เลือกหน้า
 ใคร ๆ เขาไปก็ยกไว้ ใครเลยจะได้นึกได้มันจะได้พบตาตาบอดที่เคย
 นั่งขอทานอยู่เชิงสะพานข้างโรงสี ก็ได้พบตาคนนั้นเอง ขึ้นไปนั่งขอ
 ขอทานอยู่ที่ลานพระบาท แกเอาทุนรอนที่ไหนไปอย่างไรก็ไม่รู้ เมื่อถึง
 เทศกาลแล้วลานพระบาทก็คงเต็มไปด้วยผู้คนดังพรรณามาทุก ๆ ปี มิใช่
 จะชนทุกปีทั่วทุกคน บางคนก็ไปแต่หนึ่งเดียว บางคนนาน ๆ จึงไป
 ออกคราวหนึ่ง น้อยคนนักที่จะได้ไปหลายปีติด ๆ กัน เว้นแต่เจ้าคุณพระ
 มงคลเทพมุนีศรีรัตนไพโรจน์ ผู้กำกับว่ากล่าวพระพุทธรูปมาตามบริษัทของ
 ท่าน นั้นท่านไปทุกปีเห็นจะกว่า ๓๐ คราวมาแล้ว บางปีก็ไปได้ถึง ๒
 คราว บรรดาคนนอกจากนั้นเป็นแต่เปลี่ยนหน้ากันไปเป็นพัน ด้วยการ
 ที่จะไปพระบาทนั้นมิใช่ไปได้ง่าย ๆ ย่อมต้องลงทุนลงแรงและละการ
 งานของตนเสียคราวหนึ่งถึงหนึ่ง คราวเทศกาลหนึ่งผู้ใดได้สมประสงค์
 นั้น ถานบกมันน้อยกว่าที่อยากไปแต่ไม่สมประสงค์เป็นอันมาก เพราะ
 ความไม่สมประสงค์ของคนอยากไปพระบาทมีชุกชุมหนาแน่นทุกเทศกาล
 ประจำปี ความครึกครื้นของเทศกาลพระบาทถือว่าเป็นอย่างใหม่จึง
 เกิดขึ้น คือ เมื่อปีระกาเบญจศกจุลศักราช ๑๒๓๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๓๖)
 หม่อมราชวงศ์พระด่าน ซึ่งบวชอยู่วัดอมรินทราราม (ต่อมาทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระครูพิเศษศัลยคุณ) เป็นผู้เอารถเกวียน
 ขวางในหมู่ท้ายกและคูหัดัดทั้งปวงอยู่เป็นอันมาก เกิดปัญหาปรารภ
 เห็นความประสงค์ของคนทั้งหลายในทางนี้ จะเป็นประโยชน์บำรุงวัด
 อมรินทรารามได้ ด้วยในวัดนั้นมีภรรยาอุปสมบทและรอยพระบาท
 ทำไว้แต่เดิมแห่งหนึ่ง จึงคิดอ่านซ่อมแซมขึ้น แล้วชักชวนชาวบ้านให้

มาตั้งร้านขายของแทนชาวม้าและสัตว์ต่าง ๆ ให้แทนประเทศในระย
 ทางไปพระบาท คือสัตว์ทำเรือจ้างวัดอรุณเป็นท่าเรือพระบาท ถนน
 หลวงทำใหม่ฝั่งตะวันตกเป็นถนนไปพระบาท ค้าเจ้าอะไรอยู่กลางทาง
 ค้าเจ้าเขาตก ที่เขตถนนหลวงคือวัดอมรินทร ต่างว่าท้ายพิศ
 ฐานวัดอมรินทรก็ต่างว่าฐานพระบาท ต่างว่าถนนไปจนกระทั่งพระบาท
 จำลองและเขาอิฐปูน ก็ต่างว่าพระบาทและเขาพระบาทจนตลอดเรื่อง
 ออกกำหนดนัดประชุมคนในกลางเดือน ๓ ค่ำวัน พร้อมกับกำหนดที่
 ไปไหว้พระบาทใหญ่

ในปีแรกก็คิดการนี้ ท่านพระครูด้านกล่าวตุนตงแรง ทนเห็นจ
 หน่อยเป็นอันมาก ก็ได้เห็นผลความคิดโดยทันที

วัดอมรินทรารามโดยปกติแต่จะหาคนเดิน หรือจะหาคนที่เคยได้ไป
 ก็ยาก ครั้นมาเกิดเรื่องพระบาทแทนชนด้วยความคิดท่านพระครูด้านใน
 บัน พอลงกลางเดือนสาม ฐานวัดที่เคยเปลี่ยว ก็แปลงรูปเป็นร้าน
 เด็ก ๆ อยู่เต็มไป ขายตั้งแต่ตุ๊กตุนตุ๊กตา ผ้าอ่อนเครื่องใช้สอยต่าง ๆ
 ตลอดจนของใช้ของกินแทบถ้วนทุกอย่าง ที่ศาลาเคยโกรงเกรงอยู่กลาง
 วัดก็จัดเป็นศาลาโรงธรรม มีเทศน์มหาชาติและคาถาพันตลอดวัน จน
 กระทั่งทศวรรษเขาและมณฑปพระบาทซึ่งจนจะผุพังอยู่ไม่รู้ว่ากับมา ก็
 เกิดมีผู้คนศรัทธาพากันเบียดเสียดเหยียดกันไปนมัสการ ไม่มีเวลาหยุด
 แด่เข้าเข้าบริเวณไป ก็ได้ยินแต่เสียงระฆังและเสียงพิณพาทย์แตรดัง
 ซึ่งพวกข้าหาหาฮูมาประโคมครึกครื้นอยู่รอบเชิงเขา และดูไปที่มณฑ-
 ปก็แต่เห็นแต่แสงเทียนกับควันธูปกลุ้มไป รอยพระบาทในมณฑปนั้น

แทบจะเป็นทองไปทั้งรอยก็ว่าได้ เพราะผู้ศรัทธาพากันไปนมัสการมิ
รวาวันตะกพนกหมน

ความคิดของท่านพระครูด้านในเรื่องนี้ ควรยอมว่าสำเร็จได้โดย
วิเศษ สำเร็จได้เกินความประสงค์ของท่านพระครูอีกหลายทาง เพราะ
เกิดประโยชน์แพร่หลายออกไปอีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่าพวกจอตแพ
อยู่ใกล้วัดอัมรินทร์ก็ได้ค้าฝากเรือ แห้งหนึ่งนับด้วยดีบาทตามคำตั้ง
พวกมาออกบ้านขายของก็ได้กำไรไม่รู้ว่าจะวันตะกบาท ของถูกก็ขายได้
แพง ของไม่ควรต้องการก็ขายได้ พวกพิณพาทย์เครื่องซำพวกขายรูป
เทียนและทองคำเปลว พวกคนขอทานทั้งปวง ก็ได้พบอดิเรกตาอัน
ใหญ่ ยิ่งพระภิกษุสามเณรในวัดนั้นหรือวัดอื่น ๆ ที่ได้รับนิมนต์เทศน์
มหาชาติและคาถาพน ขันตาทัดเจ้านาคที่โกนหัวโกนคิ้วนั่งเรียงไรจะ
บวชอยู่ตามริมทาง ก็ได้รับทานบริจาคมามากและง่ายกว่าจะหาได้ทอน
เพราะคนทั้งหลายที่ไปยอมไปด้วยใจรื่นเริง เห็นร้านก็ตองซื้อ เห็น
เรียงไรก็ตองให้ด้วยความเต็มใจทำบุญทำสังกรรมกันไปในตัว วัดอัม-
รินทร์ ฯ ก็กลายเป็นถนนที่เอิกเกริกครึกครื้นใหญ่ ตลอดจนเทศกาดกำหนด
ให้พระบาทมีตะ ๓ วันแต่นั้นมา

เมื่อวัดอัมรินทร์ ฯ ได้เริ่มตั้งตนจัดการอย่างใหม่ขึ้นดังนี้ ไม่ช้า
วัดอื่นที่มรชยพระบาทจำตองอยู่กับวัดก็คิดอ่านเอาอย่าง จัดการมี
กำหนดนัดหมายชนบางหลายพระอาราม มีวัดจักรวรรดิ วัดราชันดดา
วัดราชฤทธิเป็นต้น แต่ที่วัดอื่นคิดชนบางอย่างนั้น เป็นการคิดเมื่อความ
นิยมของคนชั้นชาวอยู่ในพระบาทวัดอัมรินทร์ ฯ เดียวแล้ว ไม่ก็คราวก็

เป็นอันต้องร้องโรยเลิกไป เว้นแต่ทวดจกักรวรรดิคนเดียวยังคงครึก
ครื้นมาได้ทุกปี จนเป็นคู่แข่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครึกครื้นได้ด้วยเหตุต่างกันคนละอย่างกับ
วัดอมรินทร์ ๑ วัดอมรินทร์ ๑ ครึกครื้นด้วยเบญตคนคัดจกักรวรรดิ
ทำให้ความนิยมของคนในทางต่างว่าพระบาทใหญ่ ติดแน่นยิ่งขึ้นมาก
และกระบวนทำทางภูมิประเทศที่พรรณามาข้างต้น ก็อยู่ข้างเขาทกวา
วัดจกักรวรรดิ ฝ่ายข้างวัดจกักรวรรดิ นั้น ถึงกระบวนพระบาทและทำทาง
ภูมิสถานอยู่ข้างจะร่อย ๆ ก็ได้เปรียบข้างฝ่ายการณุกถนนวนในกระบวน
ขอและชายของกาวัดอมรินทร์ ๑ หาดายเท่า ด้วยอยู่ในตลาดลำเพ็ง
แต่ทวดตลาดลำเพ็ง โดยปกติก็เป็นที่ประชุมของแปดกประหลาดต่าง ๆ
ไม่มีที่ไหนอยู่ด้วยแล้ว เมื่อถึงคราวเทศกาลพระบาท ชาวบ้านลำเพ็งพา
กันคดขยอตตั้งของมาขายประชันกันเต็มไปในตามวัดจกักรวรรดิ ก็คิด
เกิดร้านขายของวัดอมรินทร์ ๑ จะสู้ได้อย่างไร เพราะเหตุคนคนทั้งหลาย
จึงพากันนิยมไปพระบาทวัดจกักรวรรดิ นับด้วยพนด้วยหม่น ด้วยออกแห่ง
หนึ่ง

เมื่อใดก็ตามเกิดมาถึงพระบาทวัดจกักรวรรดิด้วยดั่งนี้แล้ว ที่จะ
ตามความดีของท่านที่คัดจกักรวรรดิ ไม่กล้าให้ปรากฏความดีในทันทีด้วย
ยอมไม่ควร การพระบาทวัดอมรินทร์ ๑ เกิดขึ้นได้ในครั้งแรกเพราะความ
อารกวางขวางและความอดสาหัสเหน็ดเหนื่อย ของท่านพระครูด้านนั้นใด
พระบาทวัดจกักรวรรดิก็เกิดขึ้นได้ด้วยความอารกวางขวาง และความ
อดสาหัสเหน็ดเหนื่อยของพระปลัดมา^(๑) ฉะนั้น ผิดกันแต่ว่าพระปลัด

(๑) ต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระมงคลทิพมณี ได้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นโดย
ลำดับถึงรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นที่พระพุฒจารย์

มามีได้เป็นคนคิดเรื่องไปพระบาทแทนชนเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดี การ
ปฏิสังขรณ์ที่ต่าง ๆ ในวัดนั้น ท่านเป็นผู้เอาธุระออกแรงทำสำเร็จมา
นอกจากเรื่องพระบาทนกเป็นอันมาก ยิ่งอีกส่วน ๑ คือความบำรุงวัด
โดยกุฎาณภาพ คือทวงศักระกุดพระยาเพชรดาฯ (ดีศ ถึงหนึ่ง) ได้
ช่วยอุดหนุนกอกหลายอย่างหลายประการ เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว กระ-
บวณกำลังทรวรณวดจักรวรรดิเป็นคอดัดอมรินทร์ฯ หลายเท่าจะทำอะไร
ก็ทำได้เร็ว เป็นคนว่าก้อเขา เขาก้อกันโดยโง่ดินเผา ทวดนกกอด้วย
หม้อเตาอ้วยเค็ดอบ เพราะมีพวกดำเพ็งนำมาช่วยกระบวนขอแรงก็
ได้แข็งแรง เขาเตาว่าเมื่อทำการปฏิสังขรณ์พระปรางค์คราวนี้ ท่าน
ปลัดมาทำกระเดื่องดำปณณกจ่ายให้คนชักได้ทีละมาก ๆ เวลากดางคืน ๆ
พวกคดาดดำเพ็งพากันไปชักดำปณช่วยเฮ้ ๆ กันจนดึกคืนแทบทุกคืน แท้
จริงถ้าวัดอมรินทร์ฯ ไม่ได้ความคดเป็นคนคิดไว้ ก็คงเป็นรอนวดจักร-
วรรดิหุด

การทเกิดพระบาทแทนชนในกรุงเทพฯ ทวดอมรินทร์ฯ และ
วัดจักรวรรดิ ๒ แห่ง ก็เป็นเหตุให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ ได้หลายอย่าง
ประโยชน์โดยสามัญที่เป็นท่านองเดียวกับพระบาทใหญ่นี้ยกไว้ไม่ต้อง
กล่าว เป็นอันดีพระบาทใหญ่ไม่ได้แน่แท้ไม่ต้องเถียง ก็แต่ประโยชน์
ที่เป็นอย่างใหม่แปลกกว่าพระบาทใหญ่ก็มอ้ยหลายอย่าง ควรยกชน
วินิจนัยได้ขอหนึ่งทการขายของตักษณการขายของโดยธรรมดาเดยวณ
คนชอยมอดอกด้รหาดังทราคาถกพอใจตนได้แล้วจึงชอยเป็นพน ถึง
ว่าของจะค้พอใจ ถ้าราคาแรงกับคดเบอนไถดไปเดือกหาของราคาถก
พวกขายของก็จำเป็นต้องอาศัยให้ขายได้เป็นประมาณ ถึงจะมีชาวผมอ

อย่างเดียวกัน ขงวราข้างอื่น ๆ ที่วิ่งรอยอยู่ยังมีอีกหลายอย่าง มีข้าง
 ประดับมุกเป็นต้นที่วิ่งรอยเพราะโรคที่กล้ำมาแต่ท้องถิ่น มิใช่ไทยจะ
 ไล่เจ้าทำอะไรให้ดีขึ้นไม่ได้เมื่อใด

การที่มามพระบาทแทนชน เมื่อปีแรก ๆ ดูของขายก็เป็นของ
 ขรรคมดาขอหามาแต่ตลาด แต่บัดนี้ งามานดูเจ้าของร้านประกวดกัน
 หาของทำขนมด้วยฝีมือช่างคิดทำมาขาย แปรตกตาออกไปหลายอย่าง ด้วย
 ผู้ไปเที่ยวชมก็ขอของแปลกประหลาดจน ถึงราคาแรงดั่งหนอยกก็ไม่ใคร
 เสียขาย ถ้าเป็นไปได้เช่นพระบาทแทนคงจะเป็นเหตุบำรุงความคิดและ
 ฝีมือช่างให้เจริญได้อย่างหนึ่งถึงมีมากน้อย อีกประการหนึ่งการ
 สโมสรในที่ประชุมชน ที่คนมักคิดครุ่นคร่ำ ความประพฤติกของคนพาด
 และพวกเจ้าชู้ ก็ดูบางเบาได้ ในการประชุมไปพระบาทแทน เห็น
 ได้หมดพวกสาว ๆ ชาวบ้านพากันออกมาจากร้านก็หลายราย คนจำพวก
 นั้นเป็นต้นความกรรม การด้นกุดนานครึกครื้นมีที่ไหนก็ไม่ใคร่ได้ดู ถ้า
 เดชะพระบาทแทน ทำให้นิสัยพวกนักเลงด่ารากกดบเรี่ยบริบย่อยได้แม้แต่
 ปีละ ๓ วัน ก็จะเป็นกศัตถของพวกสาว ๆ ชาวบ้านเป็นหนักหนา แต่
 กัดจะไม่ใคร่เป็นไปได้ เพราะพวกขอของยังมีพุดจาเคาะแคะเกิน
 พิกัด จนโดยนว่าบางร้านถึงต้องหาด่า ๆ สำหรับผู้ปากมาขายของ
 ก้ม เขาทำเช่นนี้เพื่อจะให้ขนมส้มกับนายา แต่เป็นการไม่ดีทั้งต้อง
 ฝ้าย ถ้าอยากจะให้ด้นกุดครึกครื้นขึ้นไปได้แล้ว คงจะรับเสียด้วย
 กันทั้งต้องฝ้าย คือพวกขายก็ขายโดยสุภาพพวกขอก็พุดจาให้สุภาพจึง
 จะควร ในข้อนี้จึงว่าพระบาทแทนยังให้ประโยชน์ได้แต่หนึ่ง อีกข้อ

เช่นนกจะมามาก ถึงท่านพระครูด้านและท่านปลัดมาบางทักจะได้คิดแต่
แต่ไม่อาจจัดขึ้นหรืออย่างไรก็ไม่รู้เลย ขอนกเป็นประโยชน์สำคัญของ
พระบาทแทน แต่ยังมีได้เกิดขมอยุ่อย่างหนึ่ง เมื่อใดกล่าวพรรณนา
ความตลอดทั้งเรื่องพระบาทใหญ่และพระบาทแทนนั้นแล้ว จึงควร
กำหนดลงเป็นใจความได้ว่าการที่มพระบาทใหญ่และพระบาทแทนขึ้นใน
เมืองไทยนั้นเป็นการดีมีคุณมีประโยชน์เป็นอันมาก

(ลงในหนังสือวิจารณ์รายเดือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒)

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประยงค์ วิจารณ์ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

วันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๙๗

43

10 ml

